

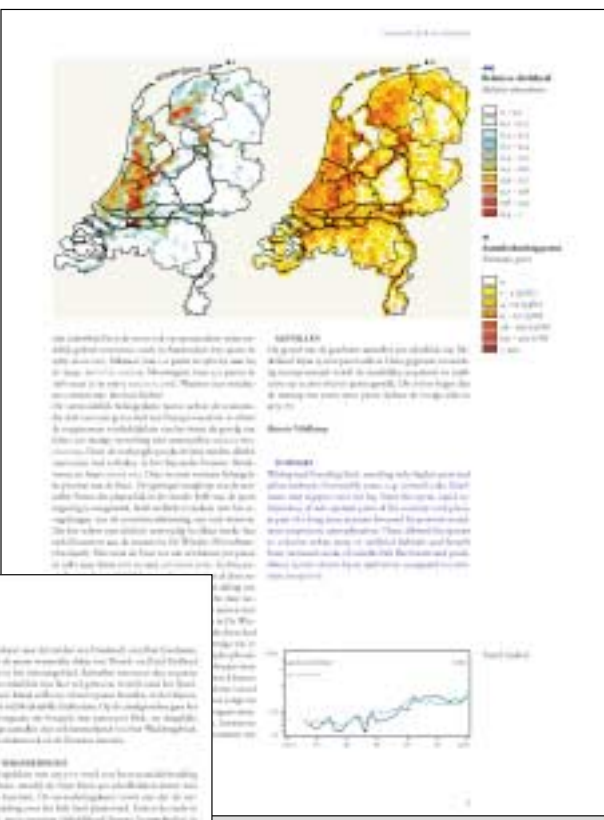
24

Sovon Nieuws nr.3

De Broedvogelatlas komt eraan!

(zie ook artikel op bladzijde 3/4)

In dit nummer van Sovon-Nieuws volop informatie over dit ultieme product van, en voor elke Nederlandse vogelaar. Om de nieuwsgierigheid nog eens te bevorderen hierbij een voorproefje van de soorttekst van de Fuut. Wees gerust, niet op ware grootte! Wie het verhaal en bijbehorende kaarten van de Fuut en die 235 andere soorten goed wil lezen kan een exemplaar van de Atlas aanschaffen. Snel intekenen dus, en afhalen op de Landelijke Dag!

Fuut
Crested Grebe

De Fuut is een kleine, maar zeer karakteristieke vogel. Hij heeft een opvallende, gekamde nek en een lange, gebogen snavel. De Fuut is vooral bekend om zijn unieke zwemgedrag op het water, waarbij hij zijn nek en snavel gebruikt om te zwemmen. Hij is een uitstekende zwemmer en kan lange afstanden afleggen op het water. De Fuut is een belangrijke vogelsoort in Nederland, vooral in de kustgebieden en de grote wateren.

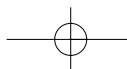
Broedvogelatlas: hij komt, hij komt

In dit nummer veel aandacht voor de nieuwe broedvogelatlas, want het gaat lukken: op de Landelijke Dag ligt-ie er! En mooi dat-ie wordt! Achterop treft u twee pagina's uit de atlas aan, zodat u alvast de smaak te pakken krijgt en Jan-Willem Vergeer doet er in zijn verhaal nog een schepje bovenop (zie pagina 3 e.v.). In het midden van dit nummer vindt u een katern met de uitnodiging en het programma van de Landelijke Dag die op 30 november plaatsvindt. De Landelijke Dag staat vrijwel geheel in het teken van atlasen. In het katern zit ook een bestelbon voor uw exemplaar van de nieuwe broedvogelatlas. Vult u de bon in en stuurt u hem naar SOVON, dan nemen we uw nieuwe broedvogelatlas voor u mee naar de Landelijke Dag.

- Verder in dit nummer:**
- BMP-indexen worstelen met MKZ
 - Weidevogels hollen achteruit
 - Tineke Prins ontled(t)
 - Noodklok voor de Duinpieper

15e jaargang oktober 2002

Colofon

SOVON-Nieuws
Nieuwsbrief van SOVON Vogelonderzoek Nederland

SOVON-Nieuws publiceert over SOVON-vogeltellingen over de vereniging, en over andere zaken betreffende vogels in Nederland.

Redactie

John van Betteray, Fred Hustings & Kees Koffijberg. Overname van artikelen of illustraties alleen in overleg. SOVON-Nieuws wordt gedrukt op chloorvrij papier. ISSN 1383-0635.

Lidmaatschap

Contributie 2002: minimaal € 12,-. SOVON-leden ontvangen vier maal per jaar SOVON-Nieuws en korting op SOVON-uitgaven. Ledenadministratie Jeroen van Zuylen, zie bureau-adres SOVON.

Bestuur

Voorzitter: Hans van Dord
Secretaris: Peter Milders,
L. de Colignylaan 115,
3062 HD Rotterdam, (010) - 4522665.
Penningmeester: Ekko Smith
Overige bestuursleden: Rob Goldbach en Edwin Kok.

Bureau

Adres SOVON, Rijksstraatweg 178,
6573 DG Beek-Ubbergen.
Tel: 024-6848111, Fax: 024-6848122,
E-mail: info@sovon.nl
Homepage: www.sovon.nl
Giro: 2905988, Rabo: 10.51.17.056,
atlasrekening: 10.51.05.953.
Directeur Frank Saris,
Communicatie Carolyn Vermanen,
Broedvogels Rob Vogel, Water- en
wintervogels Marc van Roomen,
Toegepast onderzoek Ruud Foppen.

Doelstelling

SOVON Vogelonderzoek Nederland stelt zich ten doel het coördineren, stimuleren en publiceren van ornithologisch veldonderzoek ten behoeve van natuurbescherming, beleid en wetenschap. De vereniging tracht dit doel te bereiken door het organiseren van grootschalige projecten waarin wordt samengewerkt tussen vrijwilligers, stafmedewerkers en andere instellingen.

Lay-out: van Groot tot Klein

Foto omslag: Peter Venema

Vogels eten vlinders

Eind augustus nam Jan van der Made afscheid als directeur van de Vlinderstichting. Hierbij passeerde op allerlei manieren de grotendeels parallel verlopen geschiedenis van de vlinders en de vogels. Vlinderstichting en SOVON hebben vanaf medio jaren tachtig in veel onderwerpen gelijk opgetrokken. Zo werden de meetnetten voor onze organismen ingebed in goede afspraken met de overheid. Er kwam een Vereniging Onderzoek Flora en Fauna tot stand, aanvankelijk vooral een lobby-organisatie richting LNV en CBS, nu ook steeds meer een echte werkorganisatie, met soortgroep-overstijgende projecten. De afgelopen twee jaar is er hard getrokken aan het totstandkomen van het Natuurloket (www.natuurloket.nl), om maar te zorgen dat gegevens over de natuur in afwegingen in ruimtelijke ordening e.d. een volwaardige rol kunnen spelen. SOVON bestaat al zo'n tien jaar langer dan de Vlinderstichting, maar beider grote ontplooiingsperiode liep parallel. Beide hebben de eerste jaren onder de vleugels van een groot overheidsinstituut gebivakkeerd: zo kwam de Vlinderstichting een beetje voort uit de vakgroep Natuurbeheer van de Landbouwniversiteit.

Er zijn ook verschillen: de Vlinderstichting houdt zich naast het onderzoek bezig met voorlichting en bescherming, onderwerpen die bij de vogels grotendeels tot de taak van Vogelbescherming worden gerekend. Wij vinden het belangrijk om onderzoek en bescherming (soms ook wel samengevat met 'actie') te scheiden, om de onafhankelijkheid van de gegevens te benadrukken. Voor de Vlinderstichting is bescherming echter juist een onderwerp waar ze zich erg mee profileert en waarmee ze veel nieuwe donateurs (en actieve waarnemers) weet te verkrijgen. Dit is ook typisch het onderwerp waar de scheidend directeur zich in heeft onderscheiden: zijn bijzondere gedrevenheid voor de Vlinders zullen we nog gaan missen.

Andere opmerkelijke verschillen betreffen de organismen zelf: het gaat nog steeds niet goed met de dagvlinders terwijl we bij SOVON worstelen met de vraag hoe we de verschillende trends moeten verklaren en vooral uitleggen. Per saldo zijn er minstens zoveel soorten waarmee het beter gaat als er negatieve trends zijn. Als we de exoten buiten beschouwing laten, is het nog steeds een opmerkelijk beeld: in kilo's gerekend zijn er de afgelopen decennia waarschijnlijk nog niet zoveel vogels geweest. Kijken we meer naar 'kwaliteit', dan wordt het verhaal al een stuk ingewikkelder. Dan komen Vlinders en Vogels weer dicht bij elkaar: immers, de soorten die grote insecten eten (waaronder uiteraard ook dagvlinders) doen het bepaald niet geweldig of sterven zelfs uit (Klapekster). Maar wat is kwaliteit? Zijn dat al die soorten uit Wilde Planten, Parelmoervlinders, Grote Vuurvlinders of nemen we genoegen met de soorten die het ook kunnen redden met de Vlinderstruik in ieders achtertuin, als kroeg op de hoek. We bespeuren de laatste tijd bij bepaalde belangrijke overheidsorganen een toenemende tendens om ons meer te richten op dat soort 'kwaliteit': de schrale situaties van blauwgraslanden en bloemrijke hooilanden, van structuurrijke heiden worden door hen als een bijverschijnsel van agrarische overexploitatie gezien. Een kleine stap verder en iedere exoot wordt als een aanwinst gezien (passend immers bij onze multiculturele samenleving). Kortom, we hebben samen met de nieuwe directeur van de Vlinderstichting nog wel wat te doen.

Frank Saris

Agenda

Oktober

- (1) inleveren broedvogelformulieren
- (12) Maandelijks watervogeltelling (selectie van gebieden), ganzen- en zwanentelling

November

- (9) Integrale Waddentelling
- (16) Maandelijks watervogeltelling (selectie van gebieden), ganzen- en zwanentelling
- (30) Landelijke Dag in de Vereniging te Nijmegen

December

- (14) Maandelijks watervogeltelling (selectie van gebieden), ganzen- en zwanentelling (15 dec-1 jan) PTT-telling

Titel: Atlas van de Nederlandse broedvogels
Auteur: SOVON Vogelonderzoek Nederland
Pagina's: 576
Formaat: 23,5 x 30,5 cm
Uitvoering: gebonden, full color
ISBN: 90-5011-161-0
NUR: 942

HU IS ER!

Bloed, zweet en tranen. Duizenden liters koffie. Korte nachten, regenbuien, nare honden. De 2600 veldmedewerkers aan het Atlasproject voor Broedvogels hebben heel wat voor hun kiezen gehad. Maar de klus is geklaard: de 1674 atlasblokken zijn geteld. Een voorzichtig sommetje leert ons dat we praten over minstens 32.000 uur veldwerk. En dat voor het overgrote deel door vrijwilligers. Een grootse prestatie!

Een -ook al- voorzichtig sommetje leert dat uitvoering van het atlasveldwerk op professionele basis dik 1,5 miljoen euro, oftewel meer dan 3, 3 miljoen gulden zou hebben gekost. Let wel: dat is dus het bedrag zonder de kosten van de opzet, coördinatie en de productie van het boek. Voeg daar dus een half miljoen euro voor al die overige kosten aan toe, en je komt op een bedrag dat voor geen enkele van onze sponsors te behappen is. Met andere woorden: zonder vrijwilligers geen broedvogelatlas! Trouwens, vlak ook de rol van de al even vrijwillige atlas-districtscoördinatoren niet uit. Zonder die honderden uren die zij in het atlaswerk staken, zouden we nooit al die vrijwillige tellers voor de atlas-kar hebben kunnen spannen. Dank dus, heren, voor uw eminente bijdrage!

De Atlas

De hoofdmoot van de nieuwe Nederlandse broedvogelatlas bestaat uit een soortsgewijze beschrijving van de resultaten. In totaal worden 236 soorten besproken. Uiteraard zijn de verschillende kaartbeelden hierbij de grote blikvangers. Voor alle soorten wordt de verspreiding in de periode 1998-2000 in

beeld gebracht en in verreweg de meeste gevallen staat daarnaast een kaart die de verschillen in de verspreiding ten opzichte van de oude broedvogelatlas haarfijn weergeeft. Voorts is voor veel soorten een relatieve dichtheidskaart (gebaseerd op het telwerk in de acht geselecteerde kilometerhokken per atlasblok) en/of een aantalsschat-kaart (gebaseerd op de aantalsschattingen voor het gehele atlasblok) opgenomen. Deze geven een goede indruk van verschillen in voorkomen tussen regio's onderling.

Inleidende hoofdstukken over de gehanteerde methode en een totaalbeeld van de Nederlandse broedvogelstand, en uiteraard een uitgebreide literatuurlijst en verantwoording completeren het geheel. Voor de liefhebbers zijn er nog enkele bijlagen, waarin diverse relevante cijfers op een overzichtelijke wijze zijn terug te vinden. Meer informatie over de atlas en over de wijze van bestellen vindt u in het speciale katern in dit nummer.

Plussen en minnen
Een van de waardevolste facetten van de

nieuwe atlas is de mogelijkheid om de verzamelde gegevens te vergelijken met die van het eerste Nederlandse atlasproject, waarvoor het veldwerk in de jaren 1973-1977 werd uitgevoerd. Al bladerend door het boek valt op, hoeveel er in die kwart eeuw tijd veranderd is. Veel soorten zijn in aantal toegenomen, een forse minderheid gaat het juist niet voor de wind en slechts bij een minderheid lijkt sprake van een status-quo. Wie de soortteksten doorleest, stuit al gauw op een aantal geregeld terugkerende patronen. De schaalvergroting en steeds verdergaande intensivering van de landbouw, het fors gegroeide ruimtebeslag voor wonen en werken, maar ook de toename en het veelal natuurvriendelijker beheer van het areaal bos en de komst van natuurontwikkeling: ze laten alle hun sporen na in de atlas. Interessant is de vraag of de veronderstelde opwarming van ons klimaat ook al zichtbaar wordt in de atlas-resultaten. Een aantal ontwikkelingen wijzen in die richting, maar er is zeker nog gedegen onderzoek nodig om dit hard te maken. Voor het beantwoorden van de vraag of het aantal in wilde staat levende 'exoten' toeneemt kan dergelijk onderzoek achterwege

blijven: het antwoord is een ondubbelzinnig 'ja'. Wie de ontwikkeling van Nijlgans, Canadese Gans, Halsbandparkiet en die trits andere succesvolle exoten in de atlas leest, kan zich wel de vraag stellen wat nu op termijn de gevolgen zijn van deze ontwikkeling voor de oorspronkelijke flora en fauna. Nader onderzoek daaraan is zinnig, en zelfs zeer gewenst.

Een aantal veranderingskaarten zijn extra intrigerend, omdat ze in verschillende delen van het land een tegengestelde ontwikkeling aantonen. Zo blijken Nachtegaal en Groene Specht in het westen des lands hun verspreiding uit te breiden, terwijl in het oosten juist sprake is van krimp. De Roodborstapuit is, na een decennialange afname, in het zuiden weer aan een opmars begonnen, terwijl de populatie in het oosten nog verder ineenschrompelt.

De relatieve dichtheidskaarten De grootste noviteit op kartografisch gebied in de nieuwe atlas zijn zonder meer de relatieve dichtheidskaarten. Zoals ervaren atlasers weten, was een flink deel van het 'verplichte' atlas-veldwerk er op gericht om de realisatie van deze kaarten mogelijk te maken. Omdat de atlasellers de discipline opbrachten om zich aan de regeltjes te houden, zijn we nu in staat om voor vele tientallen soorten relatieve dichtheidskaarten te publiceren. Deze kaarten tonen scherp de nuances in talrijkheid. Vaak kunnen de gevonden verschillen eenvoudig verklaard worden uit landschapkenmerken, maar in een aantal gevallen waren

Genoeg gespaard?

Niet alleen de nieuwe broedvogel-atlas komt op de Landelijk Dag uit, maar ook de libellenatlas en het Gelderse Poort boek, het broedvogelrapport van de Gelderse poort en de vogelatlas van Ordesa (Spanje) behoren tot de juweeltjes die u op deze dag kunt toevoegen aan uw bibliotheek. Wij zullen proberen de verkoop van de broedvogelatlas wat te vergemakkelijken door het verkooppunt van een pinautomaat te voorzien. Daarnaast zijn er in de directe omgeving van De Vereniging diverse automaten waar u geld kunt opnemen zodat u niet met een volle geldbuidel richting Nijmegen hoeft af te reizen.

Toch nog geld over?

De originelen van de meeste atlastekeningen zullen op de Landelijke Dag te koop zijn. De helft van de opbrengst gaat naar de kunstenaar, de andere helft naar een goed (vogel-)doel. Momenteel pijnigen we onze hersenen hoe we ze aan de hoogste bieder kunnen slijten.

Nijlgans. De Nijlgans is zonder meer de meest spectaculaire introducee in de Nederlandse natuur. Een toename die in Engeland zo'n 3,5 eeuw duurde, voltrok zich hier in 25 jaar!

Watersnip. Nederland-Weidevogelland bestaat nog steeds, maar het soortenspectrum loopt, vooral in het oosten, snel terug. De enorme krimp in de verspreiding van de Watersnip is grotendeels een illustratie van die droefstemmende ontwikkeling.

Putter. Vogels die zich thuisvoelen in groene nieuwbouwwijken, industrieterreinen en laagstamboomgaarden beleven gouden tijden. De 'goldfinch', oftewel onze putter, hoort daar zeker bij. Opmerkelijk toch dat die kleurrijke kwebbelaars vaak zo'n troosteloze omgeving verkiezen.

Ringmus. Met de mus van het platteland is wat naars aan de hand, zo leren de kaarten in de nieuwe atlas. Veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering -die eerder in de vorige eeuw de soort begunstigen- lijken daarbij een cruciale rol te spelen.

de kaarten erg verrassend en was een eenduidige verklaring voor het gevonden patroon niet eenvoudig.

Voor veel schaarse en zeldzame soorten komen de relatieve dichtheidskaarten wat minder uit de verf. De steekproefsgewijze dataverzameling leent zich hier nu eenmaal niet voor. Gelukkig hebben de atlasellers zich ook fanatiek gestort op het geven van aantalsschattingen voor het gehele atlasblok voor al die schaarsere soorten. Daardoor zijn we ook in staat om voor al die soorten aantalsschat-kaarten te produceren, die een prima inzicht geven in de belangrijkste verspreidingsconcentraties voor deze soorten.

Een voorbeeld: de Fuut
Achterop deze editie van Sovon-Nieuws is een voorbeeld van een soorttekst opgenomen: van de Fuut, een soort die het de afgelopen kwart eeuw duidelijk voor de wind is gegaan. De verschillende kaarten geven een beeld van de verspreiding, de uitbreiding van die verspreiding ten opzichte van de oude broedvogelatlas en de mate van talrijkheid op regionale schaal. Bij een aantal soorten, waaronder de Fuut, bleek het raadzaam om zowel de resultaten van het kilometerhokonderzoek (de relatieve dichtheid) als de aantalsschattingen op atlasblokniveau in kaartvorm te presenteren. In de tekst wordt vooral ingegaan op de vraag wat nu precies die fikse toename van de Fuut veroorzaakt. De toename van witvis door de verrijking van het oppervlaktewater blijkt daarbij een cruciale rol te spelen. Naast de grote lijn worden bij veel soorten ook opvallende resultaten van lokaal onderzoek vermeld. Zo ook bij de Fuut, die in de Wieden blijkt te zijn toegenomen dankzij de forse uitbreiding van de Aalscholverstand. De Aalscholvers vangen veel grotere vis weg, waardoor juist de kleinere maten waar de Fuut het van moet hebben meer kans krijgen. Tja, het zit soms ingewikkeld in elkaar!

Wat gebeurt er met het atlas-materiaal?
De atlas-database wordt natuurlijk niet alleen gebruikt voor het maken van dat mooie boek. De komende jaren zullen de atlasgegevens ongetwijfeld goede diensten kunnen bewijzen bij diverse SOVON projecten. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de ijking van het Broedvogel Monitoring Project. Aan de hand van de atlas-resultaten kunnen we immers bepalen of er voldoende voor de soort belangrijke regio's in de BMP-steekproef vertegenwoordigd zijn. Een ander voorbeeld van gebruik van

de atlas-data is de voorbereiding van een nieuwe versie van de Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten, die volgend jaar zal verschijnen. Deze nieuwe Rode Lijst zal grotendeels gebaseerd zijn op de nieuwe atlas. Dat geeft nog maar eens aan dat goed telwerk en een adequate bescherming dicht bij elkaar liggen!

Uitgeteld?
Vogelend Nederland is uitgeatlast. Maar...zijn we ook uitgeteld? 'Nee', is daarop het logische antwoord. Immers: in de nieuwe atlas leggen we talloze interessante ontwikkelingen bloot, die zeker verder gevolgd moeten worden. Gaat de teloorgang van de typische vogels van weidegronden en kleinschalige cultuurgronden gewoon door, of zullen de op gang gezette pogingen om daar wat aan te doen succes hebben? Gaan de Roodmus en de Buidelmees weer uit Nederland verdwijnen, of gaan ze een nieuwe succesperiode beleven? Zal de opkomst van Nijlgans en andere exoten gestaag doorgaan, of komt er een kink in de kabel? Op deze en vele andere vragen kunnen alleen de broedvogelmonitoringprojecten een antwoord geven. Blijven meedoen, is dus het devies, want zonder uw hulp weten we niets!

Jan-Willem Vergeer

Brandganzen met nieuwe ringen

In het kader van nieuw onderzoek naar migratie strategieën en populatiedynamiek van Brandganzen zijn in juli 2002 242 adulte Brandganzen gevangen in het noorden van de Pechora Delta in noord Rusland, en voorzien van kleurringen. Het overgrote deel, 237, vogels, draagt om de linkerpoot een lichtgroene ("mint") ring, en om de rechterpoot een witte ring. In elke ring is één cijfer of letter, of 1,2 of 3 horizontale strepen gegraveerd. Daarnaast hebben 5 vogels links een gele ring en rechts een witte. Waarnemingen van deze vogels uit de overwinteringsgebieden zijn zeer waardevol voor het project, en kunnen worden opgestuurd naar:
Götz Eichhorn
Rijks Universiteit Groningen
Postbus 14, 9750 AA Haren
Email: G.Eichhorn@biol.rug.nl
Of naar:
Henk van der Jeugd
Department of Zoology, Edward Grey Institute of Field Ornithology
University of Oxford
Oxford OX1 3PS UK
Email: henk.vanderjeugd@zoo.ox.ac.uk

Henk verzamelt ook nog steeds waarnemingen van brandganzen uit het Oostzee gebied. Op <http://egiwrcu-zool.zoo.ox.ac.uk/EGI/egihome.htm> (volg de link naar "EGI members personal webpages, Henk van der Jeugd") vind je meer informatie over de verschillende kleurringprojecten, evenals de vorderingen met de automatische rapportage via internet. Alle waarnemers ontvangen aan het eind van het winterseizoen informatie over de door hun afgelezen brandganzen.

Atlas-expositie in Naturalis

Tegelijk met het uitkomen van de Broedvogelatlas (uitgegeven door Naturalis) is er een expositie rondom de Broedvogelatlas te bezichtigen in Natuurhistorisch Museum Naturalis. Deze zal van december tot en met februari 2003 te zien zijn in de Galerie van Naturalis in Leiden onder de titel 'Alle vogels tellen mee'. Naast ruime aandacht voor de voor/achteruitgang van vogelsoorten is er in de expositie vooral veel aandacht voor de totstandkoming van de Atlas. Ook het noeste telwerk van vogelaars voor andere projecten en het waarom en nut van al dat telwerk komen uitgebreid aan de orde.

De expositie is voor een groot publiek gemaakt. Zo zal deze omlijst zijn met diverse digitale vogel(herkennings)spelletjes en zijn er ca. 160 afbeeldingen vogels met bijbehorende zang te zien en te horen. Ook is er de SOVON-test 'Ben je klaar om vrijwilliger bij SOVON te worden': altijd leuk om te doen (en het levert wellicht nog verrassende resultaten op!).

Kortom, de Atlas-expositie is een aanrader om uw partner, kinderen, vrienden of familie mee naar toe te nemen: eindelijk wordt ze dan duidelijk waar al die uren veldwerk van u voor dienen!

Illustratie: Gert-Jan Bos

BMP 2001 in de ban van MKZ

Veel BMP'ers kijken met gemengde gevoelens terug op het voorjaar van 2001. Een uitbraak van de veeziekte mond- en klauwzeer (MKZ) had het inventarisatiewerk volledig in z'n greep. Om de verspreiding van de beruchte veeziekte tot een minimum te beperken waren grote delen van het land tot 'verboden' gebied verklaard. Veel proefvlakken bleken niet meer toegankelijk. Dat desondanks nog meer dan de helft van de proefvlakken is onderzocht mag een wonder heten, maar laat onverlet dat MKZ een flink litteken achterlaat in de BMP reeks. Indexcijfers van 2001 zijn wel berekend, maar op aanmerkelijk minder gegevens gebaseerd dan anders en bovendien met forse verschillen in dekking per habitat of regio.

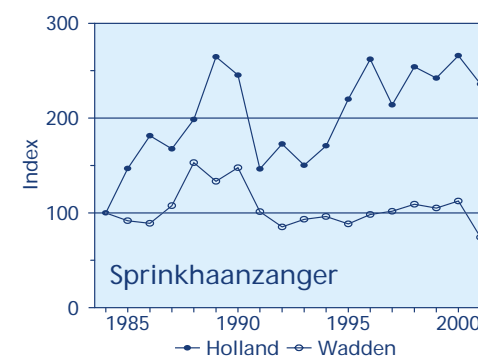
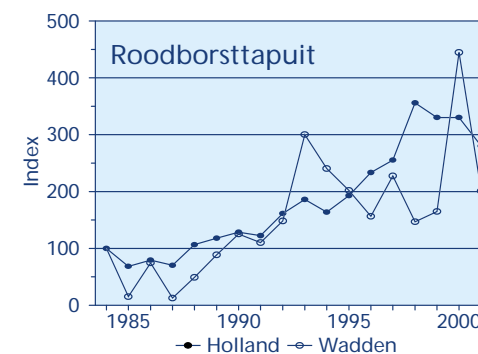
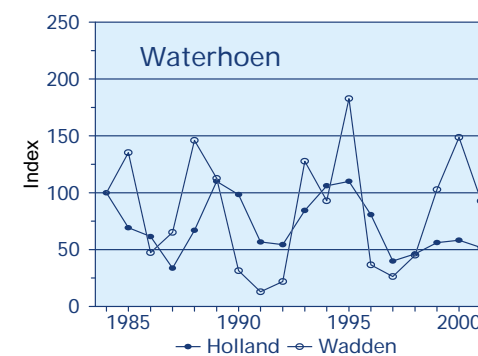
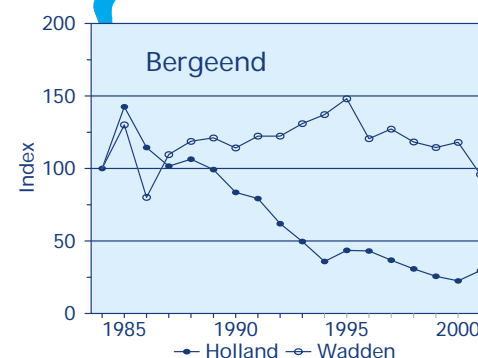
MKZ versus BMP

In het voorjaar van 2001 werden we in Nederland verrast door niet mis te verstane verbodsbepalingen in verband met een uitbraak van de zeer besmettelijke veeziekte MKZ. In grote delen van Nederland stond het betreden van het vertrouwde proefvlak plotseling welhaast gelijk aan het begaan van een misdaad! Kort na vaststelling van MKZ in Overijssel, Gelderland en Flevoland, eind maart, werden gebieden in de wijde omgeving van besmette veebedrijven tot verboden gebied verklaard. In april viel het landelijk gebied in deze provincies vrijwel geheel onder de verbodsbepalingen, evenals in de provincies Friesland, Groningen, Drenthe en Utrecht. Ook elders in Nederland waren verbodsbepalingen tot betreding van kracht. Grote delen van het platteland, inclusief veel bos- en natuurgebieden gingen op slot. Versoepeling van de maatregelen in een aantal gebieden, eind april, bracht weinig soelaas. April is immers een cruciale inventarisatiemaand. In de meest getroffen provincies duurde het zelfs tot in juni alvorens terreinen weer vrijelijk betreden mochten worden. Veel BMP'ers moesten dus machteloos toezien hoe hun soms al jarenlang opgebouwde inventarisatiereeks werd onderbroken. Achteraf kun

je dat als afdoen met 'jammer dan', maar tijdens de crisis in april lag dat anders. Toen was nog onduidelijk wat in het verschiet lag en stond de telefoon bij SOVON geregeld rood gloeiend met vragen over het wel of niet gaan inventariseren. SOVON kon helaas niet veel anders dan tellers te wijzen op het nakomen van de afgekondigde noodmaatregelen. Voor nieuwe BMP'ers viel hun eerste jaar ook jammerlijk in het water. Er hadden zich in 2001, na afsluiting van het atlasproject, juist heel wat nieuwe BMP-tellers aangemeld. De meesten zijn gelukkig in 2002 aan een nieuwe start begonnen.

Waar vielen de grootste klappen? Van meet af aan was duidelijk dat gegevens van onvoldoende of afwijkend geïnventariseerde proefvlakken voor het BMP niet bruikbaar waren. In vergelijking met 2000 missen we landelijk gezien ongeveer de helft van de proefvlakken in agrarische gebieden, moeras, heide en hoogveen (figuur 1). In bos en park ging het om ruim eenderde van de plots. Het aantal proefvlakken in duin, kwelder en stedelijk gebied ontliep elkaar in beide jaren nauwelijks. Hier zijn de effecten van MKZ op de telingspanning dus niet groot. Duin en kwelder scores in 2001 zelfs relatief hoog,

Figuur 2. Indexverloop van de Bergeend, Waterhoen, Roodborsttapuit en Sprinkhaanzanger in de duinen tussen De Helder en Hoek van Holland (Holland) en op de Waddeneilanden. Indexen laten overeenkomsten of juist verschillen zien in de aantalsontwikkelingen van dezelfde soort in twee duingebieden.

Figuur 1. Ligging van zowel in 2000 als in 2001 (gevulde stip) en uitsluitend in 2000 getelde BMP-proefvlakken (open stip). De uitsluitend in 2000 geïnventariseerde proefvlakken geven een beeld van de plots die vanwege MKZ in 2001 niet werden geteld.

onder andere door extra inspanningen in het kader van de integrale inventarisatie van het Waddengebied. Bij de vergelijking van de cijfers uit 2001 en 2001 moeten we ons realiseren dat niet precies valt te achterhalen van hoeveel gebieden gegevens uit 2001 zouden zijn ontvangen als er geen MKZ was uitgebroken. Bij de meeste meerjarige geïnventariseerde proefvlakken blijkt dat de inventarisatie alleen in 2001 is uitgevallen. In totaal komen we er op uit dat van 40% van de proefvlakken geen informatie uit 2001 is binnengekomen. Deze aderlating maakt de berekening van de landelijke aantalsontwikkeling van de meeste vogelsoorten minder betrouwbaar, zeker voor de zwaar getroffen landschapstypen. Statistische berekeningen (bijschattingen) op basis van wel geïnventariseerde bieden, zoals dat standaard gebeurt in het BMP, bieden onvoldoende soelaas. De plots die daarvoor als referentie moeten dienen zijn namelijk onevenwichtig over het land verdeeld. Er zijn bijvoorbeeld wel diverse heideterreinen en bossen in Drenthe en Noord-Brabant geteld, maar niet in Overijssel en Gelderland, terwijl daar de nodige BMP-heide- en bosgebieden liggen. Door regionale verschillen in aantalsontwikkeling kunnen gegevens uit

Drenthe en Brabant bovendien niet klakkeloos gebruikt worden voor het bij-schatten in Overijssel en Gelderland.

Duinen nader bekeken

We hebben van de nood een deugd gemaakt en richten ons met de vergelijking van de aantalsontwikkeling 2000-2001 vooral op de duinen, waar MKZ het minste effect heeft gehad op de telingspanning. Het gaat om 99 proefvlakken die zowel in 2000 als in 2001 werden geïnventariseerd. De meeste liggen in de duinen tussen Den Helder en Hoek van Holland (77) en op de Waddeneilanden (20).

De Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden komen er met 2 proefvlakken bekaaid af (zie ook figuur 1). Tapuit, Witte Kwikstaart en Wulp lieten de grootste verschillen zien, met een afname van 25-40% ten opzichte van 2000. Ook Scholekster, Kievit, Tureluur en Veldleeuwerik vertonen een negatieve tendens. Vrijwel al deze soorten vertonen al veel langer een neerwaartse trend, gevoed door vergrassing en struueelvorming in het duin, waardoor open landschapselementen schaars worden. Holenduif, Roodborsttapuit, Goudvink en Rietgors namen eveneens af, maar hier lijkt op langere termijn

Duinstruweel en broedvogels

In mei 2002 verscheen een themanummer over Duinstruwelen van het tijdschrift De Levende Natuur met veel interessante gegevens over onder andere de ontwikkeling van duinstruwelen en effecten ervan op de fauna. Henk Sierdsema van SOVON en zijn Belgische mede-auteur Dries Bonte geven in hun bijdrage een beschrijving van de samenstelling van de broedvogelbevolking door de jaren heen, met als ondertitel "meer vogels, minder kwaliteit". De auteurs schrijven onder andere: Door de sterke uitbreiding van struwelen in de duinen in de afgelopen veertig jaren zijn struweelvogels flink toegenomen. Illustratief hiervoor is de trend van de Nachtegaal. Sinds begin jaren zestig in de vorige eeuw is het aantal broedparen met 500-600% toegenomen.

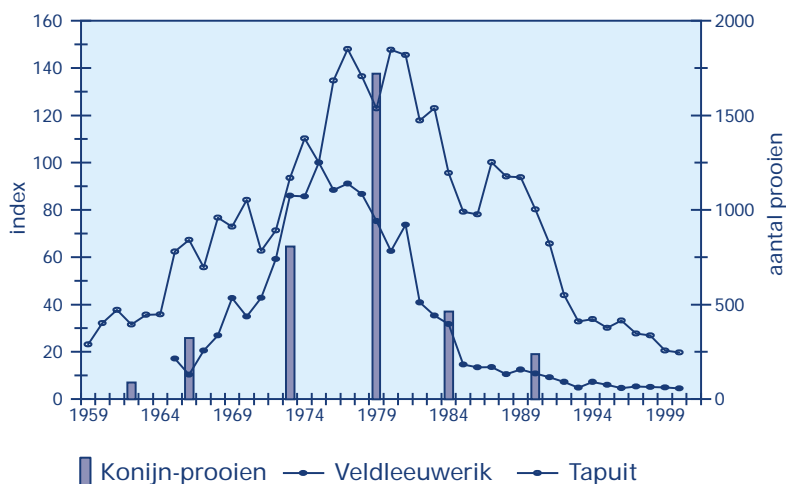
In het binnenland is in diezelfde periode de Nachtegaalstand ingestort. Het merendeel van de Nederlandse populatie zit tegenwoordig in duinstruwelen en deze struwelen zijn in de voorbije periode op grote schaal tot ontwikkeling gekomen. De verwachting zou zijn, dat door de toename van struwelen de broedvogels van open duinen sterk zijn afgenomen de afgelopen veertig jaar. Deze soorten laten echter een aantallenpiek zien omstreeks 1980. De trends van de Veldleeuwerik en Tapuit laten de ontwikkeling goed zien. De veronderstelde relatie "meer struweel - minder vogels van open duin" blijkt dus niet zo simpel te zijn. Beide soorten zijn in de jaren zestig en zeventig toegenomen en vervolgens sterk afgenomen. Dit wijst erop, dat de duinen in de loop van de jaren zestig zelfs geschikter zijn geworden voor deze soorten. De meest waarschijnlijke oorzaak hiervoor is fluctuaties in de stand van de belangrijkste grazer in die tijd: het Konijn. De trend vertoont een sterke overeenkomst met het aantal konijnen in de prooien van uilen. Door de komst van predatoren als de Vos en de konijnziekte VHZ is de konijnpopulatie in korte tijd ingestort, waardoor open duin langzaam maar zeker begroeid raakte met grassen, ruigte en struwelen. Als gevolg hiervan raakten de Veldleeuwerik en de Tapuit hun open broedbiotoop kwijt en liepen sterk in aantal terug.

geen sprake van een eenduidige negatieve trend. Soorten van bosranden en bosjes deden het in 2001 opmerkelijk goed, zoals Grote Bonte Specht, Zanglijster, Kool- en Pimpelmees, Glanskop en Boomkruiper. Torenvalk, Ransuil, Zomertortel (+28%) en Winterkoning (+17%) herstelden zich van de terugval in voorgaande jaren. Bij Winterkoning gaat het hier om een herstel van de wintersterfte in 1996. Torenvalk en Ransuil profiteerden van het rijkere muizenaanbod in 2001. Een opvallende trend maakt ook de Boomleeuwerik door. Na tien magere jaren is de soort tegenwoordig op veel plaatsen in het duin weer te horen.

Trends in de duinen: één pot nat of niet?

Op school leerden we al dat de duinen verdeeld kunnen worden in kalkrijke en kalkarme. De laatste vinden we vooral op de Waddeneilanden. De duinbegroeiing in het Waddengebied is in het algemeen wat opener en begroeid met jongere, lagere struwelen en bosjes dan in de duinen langs de kust tussen Den Helder en Hoek van Holland. De vraag is of we deze verschillen ook terugzien in de aantalsontwikkeling van broedvogels. Van 29 soorten met voldoende langjarige gegevens (in beide regio's) is de ontwikkeling in de duinen op de Waddeneilanden vergeleken met die in de Hollandse duinen. De vergelijking wordt nog wat vertroebeld door het geringe aantal plots (7-21) op de Wadden in de jaren tachtig. Vanaf 1991, bij de start van het internationale Waddenzee-project, hebben de inventarisaties er een flinke impuls gekregen (15-55 plots) en komen ze enigszins in de buurt van het grote aantal plots (63-114) in de Hollandse duinen.

Van elf soorten komt de trend in beide duinregio's in grote lijnen overeen (tabel 1). Bij achttien soorten verschilt de ontwikkeling, waarbij de trend in het Waddengebied bij twaalf soorten positiever uitvalt dan in de Hollandse duinen. Bij zes soorten is dat andersom. Vogelsoorten van het open veld laten, met uitzondering van de Graspieper, in beide duinregio's een negatieve trend zien. Deze soorten staan boven in de tabel. De Berg-eend (figuur 2) en Wulp doen het op de Wadden naar verhouding beter. Enkele soorten speelt het dichtgroeien van de duinen met grassen en struwelen parten, zoals de Veldleeuwerik, Witte Kwikstaart en Tapuit. Bij andere wordt gedacht aan terugvallend broedsucces of verminderde overleving (Wulp, Scholiekster) of is de oorzaak niet duidelijk. De ontwikkeling van de meeste water-

vogels, waaronder de Wilde Eend, Waterhoen en Meerkoet ontloopt elkaar niet veel in de twee duinregio's. Meestal gaat het om een gelijkblijvende stand of om geringe toe- of afname. Fluctuaties bij het Waterhoen en de Waterral, waarin effecten van strenge winters en natte of droge jaren zijn te herkennen, lopen in de duinregio's vrijwel parallel. Maar op de Wadden zijn de fluctuaties sterker. Bij de meeste broedvogelsoorten van struwelen, bosjes en bosranden vertoont de aantalsontwikkeling in de beide duingebieden overeenkomst of een relatief gering verschil. De Kneu doet het zowel op de Wadden als elders in de duinen matig en de Braamsluiper, Grasmus en Roodborsttapuit doen het overall goed. Bij de Merel en Rietgors is het om het even. Bij geringe trendverschillen blijkt de ontwikkeling van veel soorten in het Waddengebied positiever of minder negatief dan in de Hollandse duinen: zie bijvoorbeeld Heggenmus, Houtduif, Fazant, Winterkoning en

Figuur 3. Aantalsontwikkeling in de duinen van twee karakteristieke vertegenwoordigers van korte, open duinvegetatie: Tapuit en Veldleeuwerik. Tevens is het geschatte aantal konijnen dat door uilen is geconsumeerd in de Amsterdamse Waterleidingduinen weergegeven als indirecte verklarende factor voor de positieve invloed van het konijn op het open houden van de vegetatiestructuur. (bron: F. Koning & G. Baeyens 1990. Uilen in de duinen. KNNV, Utrecht).

Tabel 1. Aantalsontwikkeling in 1984-2001 in de Hollandse duinen en in de duinen op de Waddeneilanden. Trends weergegeven als: --, - sterke, respectievelijk geringe afname (index <50, resp. 50-100); +, + sterke, respectievelijk geringe toename (index >150, resp. 100-150); = stabiel.

Soort	Duin Holland	Duin Wadden	Soort	Duin Holland	Duin Wadden
Scholkster	--	--	Koekoek	=	-
Kievit	--	--	Merel	=	=
Veldleeuwerik	--	--	Rietgors	=	=
Tapuit	--	--	Meerkoet	=	+
Wulp	--	--	Winterkoning	=	+
Bergeend	--	=	Ekster	=	++
Witte Kwikstaart	-	-	Waterral	+	=
Kneu	-	-	Graspieper	+	=
Heggenmus	-	=	Kauw	+	=
Houtduif	-	=	Rietzanger	+	=
Fitis	-	=	Braamsluiper	+	=
Holenduif	-	=	Sprinkhaanzanger	++	=
Waterhoen	-	=	Grasmus	++	++
Fazant	-	+	Roodborsttapuit	++	++
Wilde Eend	-	+			

Ekster. Deze verschillen zijn waarschijnlijk in de hand gewerkt door de veranderingen in het landschap. Struweel- en bosvorming is in de Hollandse duinen verder gevorderd dan in de duinen op de Waddeneilanden, waardoor het struweelvogels op de Wadden naar verhouding meer voor de wind gaat. Andersom, een positievere ontwikkeling in de Hollandse duinen komt slechts bij drie soorten tot uiting, het meest opvallend bij de Sprinkhaanzanger en verder bij de Kauw en Rietzanger.

Duin: veel en trouw geïnventariseerd In het BMP vormen de duinen het meest intensief onderzochte landschapstype in Nederland. Tussen Den Haag en Katwijk bijvoorbeeld liggen de duinen bezaaid met tientallen, vaak aan elkaar grenzende BMP-proefvlakken. De traditie van inventariseren is hier ook groot. Al in de jaren vijftig werden vaste gebieden jaren achtereen onder de loep genomen. Maar ook bij Haarlem waren broedvogeltellers er al vroeg bij. De duinen op de Waddeneilanden en op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden bleven met uitzondering van onder andere Texel en Terschelling tot voor 10-15 jaar terug vrijwel verstoken van inventariseerders die het enkele jaren wisten vol te houden. Dankzij inspanningen van beheerders, vrijwilligers en coördinatoren van het internationale Waddenproject zijn de Waddeneilanden inmiddels ook goed op de BMP-kaart gezet. Nu de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden nog. We kunnen er gevoeglijk vanuit gaan dat sommige trends in de duinen in ZW-Nederland afwijkend zullen zijn van die elders in de duinen. Op Schouwen en in Zeeuws-Vlaanderen gebeurt al één en ander, maar graag zouden we nog uitbreiding zien in de duinen op Walcheren, Goeree of Voorne.

De vele BMP'ers worden zeer bedankt voor hun inspanningen in 2001 en in eerdere jaren. De lange BMP-reeksen (en die van voor het BMP-tijdperk) geven overduidelijk het belang van de inventarisaties aan. En laten we hopen niet vaker met een MKZ-crisis geconfronteerd te worden, want veel lol valt er als figuurlijke slachtoffers niet aan te belevan. Inmiddels is het broedseizoen van 2002 op normale wijze verlopen en stromen formulieren volop binnen. De eerste tekenen wijzen op een wat vlak jaar met weinig uitschieters naar boven of naar beneden. Of heeft u andere ervaringen?

Arend van Dijk

Goed jaar voor de Kwartelkoning

Net als in de twee voorgaande jaren werden voor de Kwartelkoningen in juni twee simultane inventarisaties georganiseerd. Voor het eerst werd daarbij ook buiten het rivierengebied op grote schaal meegedaan. Doel van die inventarisaties is -naast het volgen van de populatieontwikkeling- snel actie te kunnen ondernemen naar beheerder en terreineigenaar om de vogels te vrijwaren van de maai-balk (veel graslanden met een late maaidatum worden immers half juni alsnog gemaaid). In de nachtelijke uren van 1/2 juni en 22/23 juni waren ruim 100 tellers gespitst op *Crex crex*. Tijdens de eerste telling werden 70 roepende mannetjes vastgesteld, vergelijkbaar met het aantal in 2001. Dit aantal viel iets tegen, want eind mei leek het seizoen juist erg goed te beginnen en werden al meer Kwartelkoningen gehoord dan gewoonlijk. Tijdens de tweede telling bleek dat vooral in het noorden van het land, zoals in de noordelijke IJsselvallei en in Drenthe en Groningen, veel nieuwe vogels waren gearriveerd. Op grond van gebieden die frequenter werden bezocht bereikten deze vogels rond half juni ons land. Totaal werden de tweede telling maar liefst 160 roepende mannetjes gehoord: ruim 50% meer dan bij de tweede telling vorig jaar.

In Groningen en Drenthe werd tot in juli aankomst van nieuwe dieren waargenomen. Het is waarschijnlijk dat het hier om Kwartelkoningen gaat die elders al een broedpoging hebben gedaan, of om vogels die voor hun tweede legsel uitwijken naar andere gebieden (Kwartelkoningen houden er twee legsel op na). Juist vanwege de toegenomen aandacht voor Kwartelkoningen en late maaidata

vinden dergelijke vogels tegenwoordig ook laat in het seizoen nog steeds geschikt habitat in ons land. De opvallende toename vanaf half juni vertoont overigens enige gelijkheid met de influx in 1998 toen mogelijk onder invloed van veel regen in Oost-Europa, veel vogels in Noordoost-Nederland verschenen (zie artikel in Limosa 74: 147-159). Net als in 1998 bleef de aankomst van nieuwe Kwartelkoningen in juni ook elders niet onopgemerkt. Vooral diverse rivierdalen in Noord-Duitsland kenden het afgelopen seizoen een topjaar. In sommige gebieden waren de aantallen zelfs groter dan in 1998.

Afgezien van de 'akkervogels' in Groningen (voorlopig totaal 135 territoria), zaten de meeste Kwartelkoningen in hooiland en (een kleiner aandeel) in natuurontwikkelingsgebieden. Zowel in het rivierengebied als daarbuiten waren beheerders actief om hun maaidata uit te stellen tot 1 augustus. Verder bleken net als vorig jaar veel boeren bereid hun beheersovereenkomst aan te passen en het maaien eveneens uit te stellen tot 1 augustus. Waarschijnlijk mede dankzij deze beschermingsmaatregelen maakt de Kwartelkoning in de afgelopen jaren een *revival* door. Het aantal territoria bedroeg in heel Nederland in de afgelopen zomer naar schatting 400. Vanaf het historisch dieptepunt in 1996 (50 territoria) zijn er nu twee seizoenen met meer dan 200, en drie met 400 of meer territoria. Elke waarneming is welkom, graag met datum, locatie, biotoop en gebiedsinformatie (jan.schoppers@sovon.nl).

Jan Schoppers & Kees Koffijberg

Mussen zijn rommelkonten

De KNNV heeft vorig jaar in samenwerking met Vogelbescherming Nederland en SOVON een mussenproject gehouden. Een heel jaar lang kon iedereen zijn of haar mussenwaarnemingen doorgeven. De KNNV is het hele jaar overstelp met inzendingen. Er kwamen duizenden meldingen binnen. De meeste inzenders toonden zich erg betrokken bij 'hun' mussen. Soms waren er heel grappige reacties: 'Ik ken ze allemaal, één noemen we Arie, naar m'n broer, die is ook zo gulzig.' En een ander: 'Een mus

die uit de dakgoot was gevallen heeft ruim twaalf jaar(!) bij ons gewoond.' Toch kwamen er meer treurige meldingen binnen. Katten en 'die verrekte kraaien' kregen meer dan eens de schuld van de mussenachteruitgang. Natuurlijk zit er veel meer achter dan de katten en kraaien.

De slotconclusie die de KNNV trekt: 'Waar gevoerd wordt, zijn mussen. We zijn met z'n allen te netjes en te opgeruimd.'

Gevleugelde

vrouwen

Veel biologen/vogelaars brachten er hun studietijd door, daar op de hoek van Artis, in het Zoologisch Museum.

In de middagpauze tafeltennissen tussen de skeletten. De collectie is al lang verhuisd naar het gebouw van het voormalig Ontleedkundig Laboratorium en er is veel veranderd, maar sommigen blijven gelukkig overeind. Collectiebeheerder Tineke Geertruida Prins (55): „Ik heb nog wel eens de neiging om te veel te zeggen.“

Toen ik jong was, had ik een jagersjol, zo'n prachtig smal wankel roeiboortje. Daar ging ik mee het veld in. Erger nog, ik ging nesten leeghalen. Van Meerkoeten en Wilde Eenden. Die blies ik uit, heel normaal destijds. Even kijken of het bebroed was en blazen maar. Eén keer deed ik dat niet, en toen begon het pulletje, dat er in zat, te piepen. Ik ben vreselijk geschrokken, heb het weggegooid en daarna nooit meer een ei geraapt.

Je groeide op in de Zaanstreek

Ik kom uit Oostzaan en woon daar intussen weer. Ik heb goed kunnen zien hoe alles veranderd is, er is echt niets meer van over. Het mooie Twiske hebben ze verpest. Veel asfalt, veel wandel- en fietspaden. Het vroeger zo prachtige Oostzanerveld, doorsneden door ringwegen en hoogspanningsleidingen. Voor en achter ons huis liepen sloten, dus je was zo op het water. Ik ging vaak met een vriendinnetje rietsigaren zoeken. En zonnedauw, waar je als je het droogde goed geld voor kon vangen bij de apotheek. En altijd met bestjes bezig. Als ik een dode Mol vond, ging ik hem begraven en later het skeletje opgraven. 's Winters een bijt hakken en in weer en wind vissen. Daarmee ben ik een paar jaar geleden gestopt. Mijn laatste vis had de haak ingeslikt. Ik knipte het snoer door en liet hem los. Het beest werd meteen gepakt door een Kokmeeuw.

Heb je biologie gedaan?

Ik heb de middelbare school afgemaakt en daarna was het klaar, dan moest je geld gaan verdienen. Zo ging dat in die tijd. Ik was vroeg het huis uit en wist helemaal niet wat ik wilde. Toen ik jong was wilde ik altijd of boerin worden of bij Artis werken. Ik heb allerlei cursussen gedaan. Steno, Engelse handels-correspondentie. Ik heb er spijt van dat ik toen nog nooit van bijvoorbeeld de N/JN had gehoord. Mijn ouders ook niet, anders was ik waarschijnlijk wel biologie gaan studeren.

Kom je nu nog veel buiten?

Ik zit vaak in Schoorl, daar hebben we een zomerhuisje. Dus vaak naar de Putten, naar de ondergelopen bollenveldjes. Vanuit het werk gaan we zo nu en dan even naar Durgerdam en omstreken. Of naar Flevoland. Ik ben lid geworden van de Vogelwacht. Heel leuke mensen, en je komt nog eens op andere plekken. Twee keer per jaar ga ik achter de ganzen aan, in Friesland en Zeeland. Ik vogel ook wel met mijn vriendin, die heel goede ogen heeft. Ik had slechte ogen, staar, geopereerd aan een oog, nastaar, noem maar op. Nu ben ik weer redelijk op zicht. Zij beschrijft de vogel en ik zeg wat het is. Vaak klopt dat.

Gezegd is de vogelende partner

Ja, dat is erg prettig. Ze is alleen niet zo fanatiek. Ik ruk echt uit als er ergens iets zit. Dat doet zij niet. Ze gaat ook niet op pad voor een onbeduidend steltloperje, zoals ze dat noemt. Terwijl ik voor iets dat niet al te ver weg zit altijd te porren ben. Zoals voor die Witstaartkievit bij Assendelft, waar intussen de nieuwe wijk Saendelft uit de grond is gestampt.

En het buitenland?

In het voorjaar ben ik vier weken in Spanje geweest, in de Extremadura, Sierra de Gredos en de Bardenas tussen Pamplona en Zaragoza. En ik heb een keer een walvistrup gedaan, van Plymouth naar Santander, samen met Ruud Vlek en Kees Mostert, die veel van zoogdieren weet. Ik ben gek op de zee. Ik had wel bij de marine gewild. Een probleem met verre reizen is dat ik eigenlijk niet durf te vliegen. De lucht is voor de vogels, zei mijn opa altijd.

Hoe kwam je bij het Zoologisch Museum terecht?

Ze vroegen een secretaresse, in maart 1972. Voor het sollicitatiegesprek moest ik naar het huis van professor Voous. Ik werd meteen aangenomen, hij had mensen-

Te weinig vrouwen in Sovon-Nieuws?

De inhaalslag gaat door.

Uit alle hoeken en gaten komen de dames nu te voorschijn.

Na vechter/bijter/onderzoeker Petra de Goeij, alweer een bijzondere Gevleugelde Vrouw. Guus van Duin in gesprek met een museumstuk.

kennis. Voous was destijds al ziek. Hij is in 1975 met emeritaat gegaan, en erna ben ik voor Jan Wattel begonnen, overgestapt van de Vrije naar de Gemeente Universiteit. Zo kwam ik toch nog bij Artis terecht, althans, ernaast, op de hoek.

Je had een sterke band met Voous.

Ja. Ik heb tot zijn dood, begin dit jaar, voor hem gewerkt. Hij was een tweede vader voor me. Een ontzettend aardige man, die kon ik gewoon niet in de steek laten. Ik heb ontzettend veel van hem geleerd, meer dan van wie ook hier.

Hij was wat stijf

Ik moest altijd professor zeggen, hij was heel formeel, maar daar had ik nooit moeite mee. Ik vond het eigenlijk wel leuk en het belette me niet om gewoon te zeggen wat ik dacht. Wellicht speelde ook mee dat hij geen kinderen had. Hij werd op oudere leeftijd menselijker, opener, maar hij bleef professor. Mij noemde hij Tineke, of Tété. Mijn neefjes noemden me vroeger Tita, vandaar, dat vond hij leuk.

Je was de manus van alles op het museum

Bij Voous was ik echt secretaresse. Als hij zag dat ik iets niet begreep, legde hij het me uit. Dat was heel handig. Een man als Voous heb ik later op het museum eigenlijk niet meer gekend. Nooit meer iemand die me op dingen, boeken en artikelen wees. Uiteindelijk heb ik veel zelf moeten doen.

Je hebt ook veel geprepareerd

Ja, ik werd collectiebeheerder en preparateur. We hadden vier preparateurs, twee voor vogels, twee voor zoogdieren. Ik heb het geleerd van meneer Graat, in de lunchpauze en na werktijd. Er was destijds geen cursus. Ik deed eerst alleen muizen en vleermuizen. Leuk werk, bek opensnijden, schedel eruit slopen en prepareren. Vogelbalgjes maken vond ik ook heel leuk, maar na een week moest ik wel even wat anders doen. De stookolieslactofferperiode begin jaren tachtig, dat was een leuke tijd. Niet voor de vogels, maar hier was het erg gezellig. Tafeltennissen tussen de skeletten. En op wetenschappelijk terrein gebeurde er tenminste wat, je was met iets nuttigs bezig. Dan kwamen Jan Andries van Franeker en Kees Camphuysen met zakken vol slachtoffers aan. Meten, wegen, snijden, de bursa opzoeken. Roofvogels en zeevogels waren van oudsher een specialiteit van de vogelafdeling. Jan Andries heeft later nog veel gepubliceerd over Noordse Stormvogels, onder meer over de plastic korrels in hun maag en is uiteindelijk gepromoveerd op onderzoek aan stormvogels. Dat is er allemaal niet meer. We hebben nog één preparateur, voor drie dagen in de week. Op de afdeling zoogdieren wordt er

bijna helemaal niets meer gedaan. Toen de preparateurs met pensioen gingen, werden de formatieplaatsen simpelweg geschrapt.

Wat is de zeldzaamste vogel die je hebt geprepareerd?

Dat was een Bladkoninkje, ik noem het wel eens mijn rampenplan. Iedereen stond om me heen - het was een van de eerste die in het museum binnenkwam - en ik werd er zo ontzettend nerveus van, dat de collectie uiteindelijk twee vleugeltjes rijker is geworden, in plaats van een balgje. Ik heb hem verprutst, hij scheurde. Erg hè.

Wat doe je nu?

De prioriteit ligt bij het digitaliseren van de vogelcollectie, dat maakt hem zoveel toegankelijker. Het gaat om tegen de 60.000 vogels. Daar probeer ik veel aan te doen, onder meer met de hulp van een enthousiaste vrijwilliger. We werken ook aan de checklist van de Nederlandse Antillen, een systematische aanvulling op het werk van Voous uit 1983. We hebben het Antillen-archief hier. We dachten aardig op te schieten, tot ik bij het opruimen van Voous' spullen twee stapels met waarnemingen ontdekte. Van voren af aan beginnen dus. Ik werd er wel een beetje deprimerend.

Hoe belangrijk vindt de universiteit het Zoologisch Museum nog?

Ik denk dat sommige mensen van de faculteit het in de huidige vorm, met die grote, ruimte opslukkende collecties, niet belangrijk vinden. Al een jaar of tien wordt er naar mijn mening een afbraakbeleid gevoerd. Vroeger had elke afdeling een conservator. Nu is het teruggebracht tot drie secties: gewervelde en ongewervelde dieren, en entomologie. Wij hebben op de vogelafdeling jaren zonder leiding gezeten. Het nieuwe sectiehoofd, een reptielenman, is nu de enige wetenschapper in de afdeling gewervelden. Die moet onderwijs geven, onderzoeken, studenten trekken en begeleiden en natuurlijk publiceren. Dat kan uiteraard niet. Maar uiteindelijk word je wel op die punten afgerekend. Op het laatste is het een neergaande spiraal. Een tijd lang was het moleculaire biologie wat de klok sloeg; systematiek was uit, hoewel het nu weer een beetje terug begint te komen.

Wat zou er moeten gebeuren?

Je moet beginnen een club enthousiaste en deskundige mensen bij elkaar te brengen. Iedereen die daar geen zin in heeft, moet maar weg. Ga maar wat anders doen. Ik heb een hekel aan mensen die op hun pensioen zitten te wachten, dat is het ergste wat er is. De doodsteek voor een organisatie. En je moet samenwerking zoeken. In het verleden heeft iedereen te veel in zijn eigen kamertje zitten werken, je mocht vooral niet weten waaraan, en je mocht vooral niet

samenwerken. Terwijl samenwerking met bijvoorbeeld Leiden, Groningen of Wageningen toch hartstikke leuk en nuttig zou kunnen zijn. Daar zijn ze nu dan wel mee bezig, maar dat had veel eerder moeten gebeuren. Ik ben blij dat er in ons gebouw ook nog een groot aantal jonge mensen van een ander bedrijf werkzaam is. Dat zijn tenminste niet van die zitzakken. Iemand van onze afdeling gaat binnenkort promoveren op Indonesische spechten, en een ander is kort geleden gepromoveerd op bladapen. Die laatste is nu ook bezig met roofvogels in Indonesië. Dat is vooral leuk omdat in het verleden met Voous al onderzoek aan roofvogels en uilen werd gedaan. Het zou ook mooi zijn als de vogelafdeling van het ZMA weer eens op de kaart wordt gezet. Dat we in Amsterdam daar of daar goed in zijn. Bekendheid genieten. In het verleden is het een beetje doorgesloten. Er werd te veel rekening gehouden met de studenten en de onderwerpen werden te veel aan hun voorkeur aangepast. Dat is niet goed natuurlijk. We hebben een gouden toko hier, maar op het laatste leek het wel een reisbureau, iedereen mocht maar overal naartoe.

Dat klinkt wat somber

Ik vind mijn werk vreselijk leuk, maar zelfs ik heb soms moeite om gemotiveerd te blijven. Het zou wel eens prettig zijn als iemand zegt: „Prins, dat doe je fout.“ Of goed natuurlijk. Nu met het nieuwe sectiehoofd komt er weer wat reuring.

Heeft de Amsterdamse collectie bestaansrecht naast die van bijvoorbeeld Naturalis in Leiden?

Van de westelijke palearctis hebben wij een grote en vooral goed gedocumenteerde collectie, en dat is een heel sterk punt. Ook hebben we één van de belangrijkste collecties van arctische, antarctische en Antillaanse vogels ter wereld, en daarnaast van Indonesië. We krijgen ook de nodige aanvragen voor dna-onderzoek. Daar heb ik wel eens wat moeite mee. Een Engelsman wil een stukje Dunbekwulp. Dan denk ik: ga dan naar een Brits museum om aan die soort te plukken. Moet je dat dan doen of niet. En we krijgen bezoekers, maar niet echt veel. De meeste mensen gaan toch naar Leiden, die hebben een veel grotere collectie. Maar daar ligt het zwaartepunt op tentoonstellingen, bij ons op onderzoek en onderwijs. Zij hebben ook praktisch geen studenten.

Een aantal studenten van hier is bekend geworden.

Zeker. Theunis Piersma heeft hier nog in Futen staan snijden. In beesten die verdrongen waren in fuiken in het IJsselmeer. Het onderzoek aan veerstructuren van Tim Brom vond ik heel leuk. Die techniek wordt (vervolg op pagina 13)

Weidevogels in aantal achteruit

De eerste resultaten van het Weidevogelmeetnet laten zien dat het met het merendeel van de algemeen voorkomende weidevogels in het afgelopen decennium sterk bergafwaarts is gegaan. Van sommige soorten is de populatie in tien jaar zelfs met 40% afgenomen. Regio's onderling laten echter opmerkelijke verschillen zien.

Nieuwe methodiek

Al eerder is in Sovon-Nieuws bericht over de ontwikkeling van het Nationaal Weidevogelmeetnet. De aanleiding voor de vorming van dit meetnet was de constatering dat de reguliere broedvogelmonitoring via het BMP onvoldoende informatie bood over de aantalsontwikkeling van weidevogels. Dit kwam o.a. doordat het agrarisch gebied onder inventariseerders niet erg populair is, waardoor er weinig proefvlakken voorhanden waren. Gebieden die wel werden geïnventariseerd bestonden bovendien vooral uit gebieden met hoge dichtheden aan weidevogels. Om dit probleem op te lossen is er samenwerking gezocht met de provincies. Bijna elke provincie bezit nu zijn eigen weidevogelmeetnet. In Sovon-Nieuws nummer 2 van 2002 (pg. 3&4) is een overzicht te vinden van de proefvlakken die in de afgelopen tien jaar zijn geïnventariseerd. Daarmee was het probleem van een te kleine steekproef opgelost. Blijft over het probleem dat de bestaande proefvlakken niet evenredig over alle regio's in Nederland zijn verdeeld en vooral in gebieden met veel weidevogels liggen. De aantalsveranderingen in goede gebieden en/of sommige regio's legt daardoor teveel gewicht in de schaal. Aan het vinden van een oplossing voor deze problematiek is de afgelopen tijd samen met het CBS hard gewerkt. Binnen het meetnet worden in het agrarisch gebied nu zes regio's onderscheiden op grond van bodemtype en ruimtelijke ligging. Vervolgens is binnen die regio's op grond van informatie uit de nieuwe broedvogelatlant nog onderscheid gemaakt tussen 'goede', 'matige' en 'slechte' weidevogelgebieden. Voor elke combinatie (in jargon stratum) van regio en kwaliteit van het weidevogelgebied is vervolgens het

aantalsverloop bepaald in de periode 1990-2000. Combinatie van die deeltrends leidt tot de landelijke trend, waarbij de deeltrends bijdragen aan de landelijke trend naar het aandeel van de populatie binnen die deelgebieden (weging naar populatieaandeel).

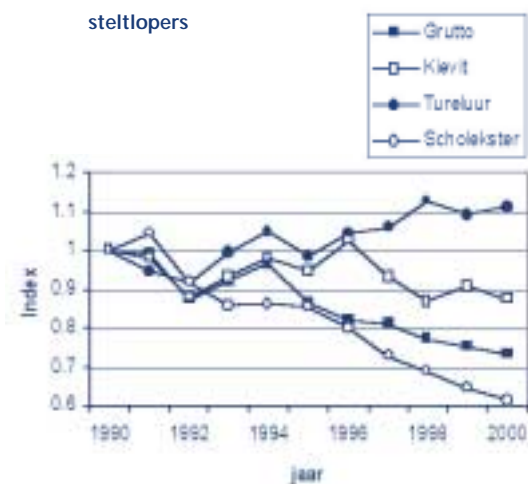
Weidevogeltrends

Volgens het BMP-W(eidevogels) dienen 21 soorten te worden geïnventariseerd binnen het agrarisch gebied. Slechts voor negen van die soorten kan het meetnet op dit moment betrouwbare uitspraken doen met de steekproefmethode van het meetnet (fig. 1). Het gaat om vier steltlopers (Grutto, Kievit, Tureluur en Scholekster), twee eendesoorten (Slobeend en Kuifeend) en drie zangvogels (Veldleeuwerik, Graspieper en Gele Kwikstaart). Onder de steltlopers laat de Tureluur een toename zien van 10%, terwijl bij de andere soorten de populatie met zo'n 15-40% is afgenomen. Onder de zangvogels valt vooral de sterke afname met 40% van de Veldleeuwerikpopulatie op. De Gele Kwikstaart lijkt zich na een sterke daling in het begin van de jaren negentig weer te herstellen en bevindt zich momenteel weer bijna op het niveau van 1990. Of de Graspieper eenzelfde ontwikkeling zal gaan laten zien is nog de vraag. Naast de Tureluur is de Kuifeend de enige soort die een positieve ontwikkeling laat zien in de afgelopen tien jaar, terwijl de populatie van de Slobeend aan schommelingen onderhevig is.

Opmerkelijke verschillen

Als de opbouw van de landelijke trend meer in detail wordt onderzocht vallen een aantal regionale verschillen sterk op. De aantallen van Grutto, Kievit en Tureluur gaan in het westen en zuidwesten van het land niet achteruit, maar

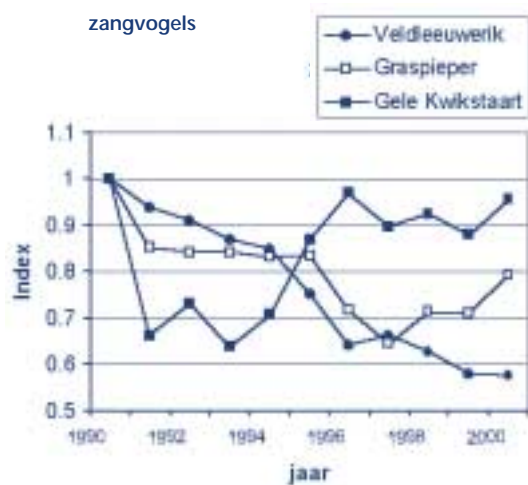
steltlopers

eenden

zangvogels

Figuur 1. Landelijke ontwikkeling van de populatie bij negen weidevogelsoorten in het agrarisch gebied gedurende de periode 1990-2000.

zijn stabiel of gaan zelfs licht vooruit. Maar vooral de verschillen tussen de traditionele bolwerken van de weidevogels, de laagveengebieden, zijn opmerkelijk. In de Hollandse veenweiden nemen Grutto en Kievit licht, en Tureluur zelfs sterk toe, terwijl in de veenweiden in Noord-Nederland de afname van de vier steltlopers het sterkst is van alle regio's. De aantallen van Grutto, Kievit en Scholekster zijn hier gemiddeld zelfs gehalveerd ten opzichte van 1990. Het is natuurlijk nog erg moeilijk om nu al aan te geven wat hiervan de oorzaak kan zijn, maar opmerkelijk is wel dat West- en Noord-Nederland sterk lijken te verschillen in intensiteit van agrarisch gebruik. Volgens de landbouwstatistiek van het CBS wordt grasland in het noordelijk weidegebied gemiddeld 2,2 keer per jaar gemaaid en in het westelijk weidegebied gemiddeld 1,7 keer. Dit uit zich ook in een hoger percentage hooiland in het westelijk gebied (8-9%) ten opzichte van het noordelijk weidegebied (5%). Natuurlijk zijn er nog meer aspecten waarin beide gebieden van elkaar verschillen, maar zeker voor de overleving van gruttokukens kan dit een belangrijke factor zijn. Voor de Veldleeuwerik geldt dat die over de hele linie sterk in aantal is afgenomen, maar het rivierengebied valt op met een populatieafname van 75%. De toename van de Kuifeend lijkt vooral het gevolg van positieve ontwikkelingen in het (zuid-)westen van Nederland en in beekdalen op de hoge zandgronden. De overige soorten laten geen duidelijke verschillen zien tussen de onderscheiden regio's.

Wolf Teunissen

Oehoes breiden uit

Afgelopen jaar is er ook in de Achterhoek een paar Oehoes tot broeden gekomen. Begonnen op een Havikshorst zijn op een gegeven moment de jongen op de grond beland. Niet helemaal duidelijk is of er nu wel of niet een groot is geworden.

Gevleugelde vrouwen

(vervolg van pagina 11)

nog veel gebruikt bij onderzoek van bird hits, aanvaringen met vliegtuigen. En Marc Argeloo, een leuke kerel, gekke vent. Zo'n echte nuchtere Noord-Hollander. De Maleo, het boek over zijn werk aan boshoenders in Indonesië, is prachtig. Die droge humor.

Wat is het meest zeldzame beest in de collectie?

De Reuzenalk, Trekduif, Carolina Parkiet en de Norfolk-eiland Kaka. Allemaal uitgestorven vogels. Super zeldzaam zijn deze vogels niet in collecties, behalve dan misschien die Kaka.

Een hele verantwoordelijkheid.

Ja, en verschrikkelijk maar waar: er wordt ook wel eens iets uit de collectie gestolen. Op zolder heb ik vogels in kasten staan, die worden met geweld opengemaakt, onvoorstelbaar. Ondanks het feit dat er hier overdag een portier zit. Er zijn laatst eieren van de Zwarte Ooievaar verdwenen. En kort nadat ik het skelet van een Sneeuwuil had ingevoerd in de administratie, was het weg.

De dieven moeten kenners zijn.

Zeker, anders pik je er niet juist die zeld-

zaamheden uit. Er zijn heel veel algemene sleutels en er zijn altijd maar mensen over de vloer. Iemand voor de noodverlichting, voor een liftje, de brandmelders, de brandblussers. Ook bij verhuizingen verdwijnen vaak dingen. Ik heb het al zo vaak aan de kaak gesteld, maar ik heb de moed opgegeven.

Was het vroeger leuker?

Leuker wil ik niet zeggen. Het was gezelliger, het is nu harder, commerciëler. Maar het was niet zozeer beter. Vroeger ging je met elkaar naar de kroeg om te vieren dat er een publicatie was geaccepteerd. En dan de wedstrijd wie de volgende zou zijn. Dat is er niet meer bij nu iedereen is wegbezuinigd.

In dit soort instituten tref je vaak opmerkelijke mensen aan. Een soort Bureau van Voskuil.

Ja, dat klopt. Tenslotte werk ik hier ook. Ik vraag me altijd af of het museum zulke mensen aantrekt of dat je na verloop van tijd zo wordt.

Guus van Duin

Broedvogels en zoogdieren

Heel wat BMP- en ook PTT-tellers noteren tijdens hun inventarisatieronden waarnemingen van zoogdieren. De waarnemingen worden ingevuld op een speciaal formulier dat ze toegezonden wordt. Uitgewerkte gegevens (Sovon-Nieuws 2000 nr. 3) geven een aardig beeld van de aantalsontwikkeling van onder andere de Ree, Haas en Vos, en in dit nummer wordt informatie over het Konijn uitgediept in de BMP-bijdrage. Bijdragen van de Sovon-tellers is essentieel voor het zoogdierenmeetnet. Hoe wel deelname vrijwillig is, willen we BMP'ers die tot nu toe geen zoogdierwaarnemingen doorgeven,

vragen dit wel te doen. Beschouw het als een cadeautje aan de 50 jarige Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ). In het bijzonder is er behoefte aan gegevens uit de regio's Waddeneilanden, Zeeland, West-Brabant en Noord-Limburg. Daarnaast is versterking in weidevogelgebieden welkom. Voor meer informatie kunt u terecht op <http://www.vzz.nl> of <http://www.vleermuis.net>. We kijken met belangstelling uit naar uw zoogdiergegevens en bedanken u voor de moeite.

Vilmar Dijkstra (VZZ)

Noodklok voor de Duinpieper!

Onlangs verscheen in de landelijke pers het bericht dat de Klapekster als broedvogel in Nederland zo goed als uitgestorven is. Ook werd aangehaald dat de vooruitzichten voor het Korhoen (slechts acht getelde hanen in 2002) en de Velduil (ongeveer 30 paar in 2002) zorgwekkend zijn. Er is nog een soort waar we ons zorgen over moeten maken: de Duinpieper.

De Duinpieper is een typische bewoner van grote actieve zandverstuivingen en schrale heidevelden. Dergelijke dynamische biotopen zijn in Nederland tegenwoordig sporadisch aanwezig en dan met name op de Veluwe. De huidige verspreiding van de Duinpieper beperkt zich tot twee kerngebieden: het Kootwijkerzand en het Harskampse Zand. Het eerstgenoemde gebied werd dit voorjaar door SOVON in opdracht van Staatsbosbeheer onderzocht op broedvogels, waarbij intensief gekeken is naar het voorkomen van Duinpiepers. De resultaten liegen er niet om, want slechts drie territoriale mannetjes konden worden vastgesteld. Vanaf half mei tot half juli werden de Duinpiepers nauwlettend in de gaten gehouden. Kwantificering van het aantal territoria bleek niet eenvoudig vanwege de grote actieradius. De aanwezige territoriale mannetjes werden nauwkeurig gevolgd, waaruit bleek dat ze regelmatig afstanden aflegden van meer dan een kilometer. Het verkrijgen van elkaar uitsluitende waarnemingen van verschillende mannetjes werd hierdoor dan ook erg lastig. Door veel tijd te steken in het volgen van de individuen en deze veranderingen goed te documenteren op een kaart, kon het aantal territoria worden bepaald. Bij het volgen van de vogels in de periode eind juni-half juli werd in geen enkel geval vastgesteld dat de vogels ook daadwerkelijk gepaard waren dan wel een nest met jongen hadden. De vogels hielden zich doorgaans bezig met het zoeken van voedsel (dat ze vervolgens zelf opaten), korte baltsvluchten, langdurig poetsen van het verenkleed en regelmatige grotere verplaatsingen over het terrein. Niet bepaald gedragingen die wijzen op daadwerkelijk broeden dus.

Uit een analyse van de aantallen op het Kootwijkerzand (figuur 1) blijkt dat eind jaren tachtig tot halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw de populatie weinig verloor kende. Vanaf 1998 is

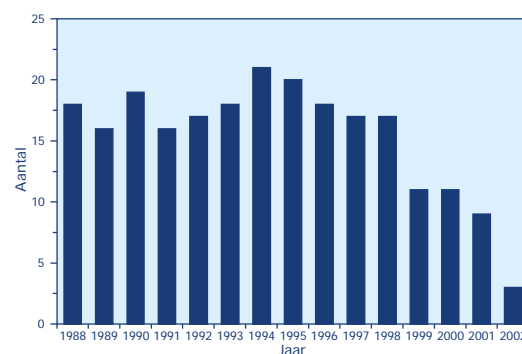
sprake van een duidelijke afname, met het afgelopen jaar als voorlopig dieptepunt. Ook elders van de Veluwe komen negatieve berichten. Zo werden in 2002 geen Duinpiepers meer gevonden in het Nationaal Park de Hoge Veluwe (in 2001 nog twee) en ontbraken ze ook op het Hulsthorsterzand. Op de Planken Wambuis is de soort vanaf 2001 niet meer territoriaal vastgesteld. Naast het Kootwijkerzand zijn alleen op het Harskampse Zand nog Duinpiepers aangetroffen. Ook hier zijn de aantallen de laatste jaren afgenomen, van zes territoria in 1999 naar twee in 2002. Buiten de Veluwe is het broedvoorkomen in Nederland volledig opgelost en daarmee is de Duinpieper in zeer rap tempo vrijwel verdwenen uit Nederland. Van de 46 territoria die in 1992 voor heel Nederland werden gemeld, zijn er tien jaar later nog slechts vijf over (figuur 2). Een afname van bijna negentig procent!

De belangrijkste oorzaken voor de afname van de Duinpieper in Nederland zijn vegetatiesuccessie en vergrassing van de zandverstuivingen. Plaatselijk kan hoge recreatiedruk een negatief effect hebben gehad. Op het Kootwijkerzand is sprake van een afname van verschillende stadia van vastlegging van het zand. In deze overgangszone bevindt zich nu juist het leefgebied van grote insectensoorten waarvan de specialistische Duinpieper afhankelijk is. De hoofdoorzaak van de afname van dynamische overgangszones op het Kootwijkerzand is vermoedelijk de verhoogde stikstofdepositie vanuit de atmosfeer (zure regen). Momenteel loopt er een onderzoek naar methoden om het Kootwijkerzand weer actief te laten stuiven. In onder andere het Nationaal Park de Hoge Veluwe is dit jaar begonnen met het herstellen van actieve stuifzanden door afgraving van vastgelegd zand. Hopelijk komen deze maatregelen niet te laat voor de nu nog aanwezige Duinpiepers op de Veluwe.

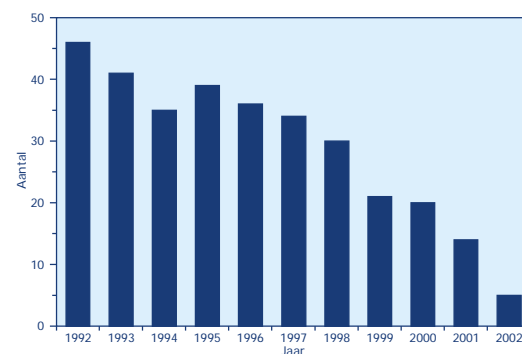
Symen Deuzeman

Illustratie: Harvey van Diek

Figuur 1. Aantalsontwikkeling Duinpieper op het Kootwijkerzand in de periode 1988-2002. (bron: SOVON-LSB).

Figuur 2. Geteld aantal Duinpiepers in Nederland in de periode 1992-2002 (bron:SOVON-LSB).

Op schouw: Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland vrijwilligerswerk in de regio

In vrijwilligerswerk in de regio bestrijken we heel Nederland, zelfs de kleinsten weten we te vinden. We zakken af naar de zuidwesthoek des lands en gaan op zoek naar een van de allerkleinste vogelwerkgroepen. Ted Sluijter, voorzitter van het eerste uur van de vogelwerkgroep binnen de Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland, vertelt honderduit.

'Op 10 mei 1949 werd, als eerste in Zeeland, de Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland opgericht. In het begin richtte men zich uitsluitend op vogels. De rijke natuur was alom bekend; in 1951 bracht de jonge prinses Beatrix zelfs een bezoek aan de meeuwenduinen van Schouwen!', zegt Ted. De vereniging groeide gestaag en heeft heden ten dage een ledental van c. 700. Jaren later, in december 1979 werden de diverse werkgroepen opgericht: de Plantenwerkgroep, Actief Terreinbeheer en de Vogelwerkgroep. Het werkgebied van de VWG is eigenlijk heel simpel: het eiland Schouwen-Duiveland en delen van de Grevelingendam, Brouwersdam en het gehele eiland Neeltje Jans'. In de Vogelwerkgroep zijn er van de 30 leden zo'n tien personen echt actief. 'Ja, ook met een kleine groep mensen kun je heel actief zijn'.

De VWG is een echte club van onderzoekers, er zitten geen soortenjagers bij. 'De harde kern is een hechte vrienden-groep waarin het sociale aspect een niet onbelangrijke rol speelt. Wij maken ook excursies buiten het eiland en traditioneel wordt jaarlijks een vogelreis ondernomen naar interessante vogelgebieden in Europa', zegt Ted trots. Vrijwel alle telactiviteiten zijn gericht op het vergaren van data en gegevens die gebruikt kunnen worden. Voor SOVON nemen we deel aan het BMP, LSB en BSP. 'Het BMP is het meest interessant. Hier kun je tenminste echte trends zien en leer je terreinen buitengewoon goed kennen (ze zijn dan een beetje van jezelf...). Je kennis wordt vergroot omdat je voor de uitleg van ontwikkelingen andere literatuur en beheerders gaat raadplegen. In feite een constante informatiebehoefte. Een ander bijzondere aardigheid; je komt in terreinen die voor anderen gesloten blijven.' 'Bijzonder is dat al een decennium lang de Huiszwaluw op het hele eiland wordt

geteld. Ook uit het verdere verleden zijn regelmatig dekkende tellingen verricht. Wij besteden veel zorg aan de communicatie hierover. Elke eigenaar van een pand met daaraan nesten krijgt jaarlijks een nieuwsbrief van ons over de soort. Ook maken we zelf kunstnesten voor locaties waar veel nesten naar beneden vallen. Ons lid Gijs van den Ende is coördinator van dit project'. Vrijwel alle LSB-soorten worden geteld. 'Wij verkeren in de gelukkige omstandigheid dat het RIKZ beroepsvogelaars in dienst heeft, die in Zeeland zeer actief zijn in het monitoren van meest kustgebonden soorten'. Ook de wintervogeltellingen zijn goed vertegenwoordigd. 'Al tientallen jaren is Simon Hart bezig met strandtellingen naar winter- en olijfschutters. Alle gegevens hiervan gaan naar het Nederlands Stookolieslachtoffer Onderzoek. Buitengewoon interessant materiaal waarin duidelijke trends te signaleren zijn. Een ander actief lid is Cor Berrevoets. Al jaren werkt hij voor het RIKZ aan vogelonderzoek. In zijn vrije tijd 'doet' Cor aan ganzenonderzoek. Ik durf te stellen dat hij de ganzenman van de Delta is. Tenslotte verrichten we wekelijks najaars-trekellingen en incidenteel zeetrekellingen. Roofvogel- en uilenonderzoek is één van de speerpunten van onze VWG. Al vele jaren is Rinus van 't Hof actief in het coördineren hiervan. Hoewel vrijwel alle actieve leden gegevens verzamelen is hij het vooral die het veldwerk verricht en de verslaglegging ter hand neemt. Rinus is ook de enige van ons met een ringvergunning welke hij gebruikt om roofvogels en uilen te ringen. Van de meeste broedsels worden nestkaarten ingevuld'. Het blijkt dat het kleine clubje zo actief is op hun eigen onderzoeksgebied dat er nauwelijks tijd rest voor andere tellingen. In het kleine beetje tijd dat over is, wordt speciaal aandacht besteed aan de

Gierzwaluw. Enige jaren geleden plaats- te de VWG Schouwen-Duiveland bijna 100 zwaluwpannen op het dak van een kerk in Haamstede. Verder worden Lepelaar en Kleine Zilverreiger gevolgd, omdat 'bestaande natuurgebieden en natuurontwikkelingsgebieden op het eiland potentieel broedbiotoop vormen voor deze in aantal toenemende soorten'. 'Soorten die verder aandacht verdienen, omdat naar ons inzicht de populaties - in ieder geval in onze regio- sterk teruglopen, zijn bijv. de Bergeend, Ringmus en Boerenzwaluw en niet te vergeten de Spreeuw, die in natuurgebieden als broedvogel zo goed als verdwenen is. De laatste soort zou van SOVON veel meer aandacht mogen krijgen', spreekt Ted met enige bezorgdheid uit. Op de vraag waarom Zeeland zo bijzonder is, zegt Ted: 'Onze regio is buitengewoon boeiend vanwege de grote variatie aan landschapstypen en elementen. Immers, er is open zee, er is estuarien gebied, zoute- en zoete meren, strand, duinen, polder, zout/brak/zoete krekken, inlagen, Loofbos en naaldbos, oud en jong bos etc... Bovendien wordt gewerkt aan een fantastisch natuurontwikkelingsproject: 'Plan Tureluur'. Hierbij wordt ruim 600 hectare agrarisch gebied omgezet in een enorm brakwatermoeras met veel milieudynamiek. Eënderde is al ingericht en daar is het al smullen! Grote broedkolonies sterns, kluten, plevieren en Grauwe Gans. Er foerageren Lepelaars, Kleine Zilverreigers en 's-winters grote groepen Rotgans, Brandgans en Smient. En altijd zit er wel een zeldzaamheid tussen: Grote Grijsje Snip, Terek- en Poelruiter, Franjepoten, Slechtvalk, Smelleken, Roodpootvalk, Waterrietzanger etc. Binnenkort hebben we een eigen site van de Natuur- en Vogelwacht, daar komen alle leuke vogelplekken op te staan. Heb geduld!

Harvey van Diek

Inventarisatieperikelen

De Koekoek wordt zwaar overschat

De titel van deze bijdrage zal de wenkbrauwen doen fronsen. Want hoezo kan de Koekoek worden overschat? Onze enige broedparasiet, grotendeels levend van harige rupsen waar andere vogelsoorten geen raad mee weten, broedend in een gebied dat tot boven de noord-poolcirkel reikt. Bovendien een schitterende vogel met een boeiende maar moeilijk te ontraadselen biologie. Vogeltellers hebben echter de neiging om de aantallen van deze soort stelselmatig te overschatten. Dat komt doordat ze onvoldoende op de hoogte zijn van de ecologie van de Koekoek. Het gevolg hiervan is, dat gepubliceerde lokale en landelijke cijfers over het aantal Koekoeken steevast te hoog uitkomen. Dat wordt hieronder uitgelegd, met een voorstel voor het bepalen van meer realistische aantalsopgaven. Enige achtergrondkennis is hierbij noodzakelijk.

De Koekoek als studie-object
Hoewel iedereen de zang van de Koekoek kent, weet deze soort zich als weinig andere te onttrekken aan directe observatie van het broedgedrag. Het is tekenend, dat het bijvoorbeeld langdurde voordat precies bekend werd hoe een koekoekse terecht komt in het nest van een waardvogel. Misschien was het echter juist deze geheimzinnigheid, die ervoor zorgde dat tal van onderzoekers hun tanden hebben stukgebeten op de broedbiologie van de Koekoek. Vooral enkele Britse ornithologen, Chance en Wyllie voorop, hebben belangrijke bijdragen geleverd, maar ook in andere landen zijn omvangrijke studies naar deze soort verricht. In ons eigen taalgebied is vooral aandacht besteed aan oölogische aspecten en het kwantificeren van de door de Koekoek geparasiteerde soorten, met name door Willem Paulussen (Vlaanderen; slechts gedeeltelijk gepubliceerd) en mijn vader W. Ph. Hellebrekers en ik (o.a. *Limosa* 26, 1953, p. 1-20, met latere aanvullingen). In Nederland zijn enkele tientallen waardvogelsoorten bekend, maar de verreweg belangrijkste worden gevormd door Graspieper, Heggenmus en Kleine Karekiet, gevolgd door Gele Kwikstaart, Witte Kwikstaart, Rietzanger en Bosrietzanger. Bij sommige soorten die in omliggende landen tot de normale waardvogels behoren, zoals Roodborst, Tuinfluiter en

Zwartkop is de situatie niet geheel duidelijk. Hetzelfde geldt vermoedelijk voor de Boompieper. Voorlopig wijst niets erop dat deze soorten in ons eigen land van belang zijn voor Koekoeken.

Ecologie en telproblemen

De ecologie van de Koekoek is dermate ingewikkeld dat het met de gangbare methode van tellen (territoriumkartering) vrijwel onmogelijk is om een betrouwbaar beeld te krijgen van de aanwezige populatie.

Mobiliteit en actieradius De Koekoek wordt doorgaans geïnventariseerd aan de hand van roepende mannetjes. Deze leggen echter grote afstanden af, soms enkele honderden meters binnen enkele minuten, en bestrijken een gebied van vaak honderden hectares. Bovendien is de roep over grote afstanden, maar is de exacte locatie veel moeilijker vast te stellen (niet zelden op grotere afstand dan gedacht). Lang niet alle tellers zijn zich hiervan bewust. Daardoor worden zich verplaatsende vogels regelmatig versleten voor verschillende territoria, en worden vogels die zich buiten het telgebied ophouden soms abusievelijk meegeteld. Wanneer grote telgebieden zijn opgedeeld in kleine deelgebieden, ieder met afzonderlijke tellers, ligt overschatting van het aantal Koekoeken alleen al op grond van de mobiliteit van deze vogels voor de hand.

Mannelijke en vrouwelijke Koekoeken Het is de vraag, of het tellen van mannelijke Koekoeken een goed beeld geeft van de populatie. Ze zwerven veel rond, vliegen door elkaars gebieden heen en proberen met verschillende wijfjes te paren. Rondstruinende eerstejaars vogels maken de situatie nog onoverzichtelijker. Beter zou het zijn om de tellingen te baseren op het aantal wijfjes, die een min of meer vast leefgebied kennen. Het probleem hierbij is echter, dat wijfjes veel stiller zijn (zelfs het meest gehoorde, hinnikende geluid is vrij zeldzaam te vernemen) en daardoor moeilijk karteerbaar zijn. Bovendien leveren wijfjes nieuwe telproblemen op (zie hieronder).

Koekoekstammen Sommige waarnemers denken nog steeds dat een Koekoek die in een bepaald gebied leeft gebruik maakt van allerlei waardvogelsoorten. Dit klopt niet. Koekoekwijfjes specialise-

ren zich op bepaalde waardvogels. Ze produceren eieren die min of meer op die van de waardvogelsoort lijken (soms ook niet: Heggenmus). Dit specialisme leidt tot het bestaan van 'Koekoekstammen': vogels die zich bijvoorbeeld helemaal richten op Kleine Karekieten dan wel Heggenmussen. Nauw verwante vogelsoorten worden wel eens als uitwijkmogelijkheid gebruikt. Zo zijn er Koekoeken die gespecialiseerd zijn op Kleine Karekiet, maar ook soms een ei bij een Rietzanger of Bosrietzanger leggen. Ze zullen echter alleen uit nood bij een Graspieper of Heggenmus leggen, of soms zelfs zomaar op de grond.

De relevantie van een en ander voor het telwerk is, dat een Koekoek-wijfje bijna altijd een groot leefgebied nodig heeft. Er moeten immers voldoende paren van de waardvogelsoort voorkomen om de eigen eieren af te kunnen zetten; lang niet ieder nest van een waardvogel is immers vindbaar, bereikbaar of bevindt zich in het gewenste broedstadium (onbebroed, bij voorkeur 2-3 eieren). Zelfs indien de dichtheden aan waardvogels hoog zijn (Kleine Karekiet), gaat het al snel om 30-50 ha per Koekoek-wijfje. Gaat het om waardvogels die in lage dichtheden voorkomen (Witte Kwikstaart), dan is een leefgebied van enkele honderden ha gebruikelijk. Een onderzoeksgebied van bijv. 50 ha agrarisch cultuurlandschap kan derhalve nooit een volledig leefgebied vormen voor een op Graspieper of Witte Kwikstaart gespecialiseerd Koekoek-wijfje, hooguit een onderdeel daarvan. Toch staat de Koekoek in zeer veel kleine onderzoeksgebieden als broedvogel op de lijst, gewoon omdat de soort er volgens de geldende inventarisatieregels is vastgesteld. Bij een Koekoek zijn begrippen als fusie-afstand en datumgrens echter irrelevant! Wanneer nu gerekend gaat worden met dichtheden van Koekoeken (mede) op basis van te kleine onderzoeksterreinen (zoals bijvoorbeeld voor regionale avifauna's gebeurt), zullen de berekende getallen veel te hoog uitkomen.

Herberekening aantal Koekoeken Wanneer een betrouwbare vogelinventarisatie in een gebied is uitgevoerd, kan via indirecte weg een schatting worden gemaakt van het maximale aantal Koe-

koekwijfjes dat in dat gebied kan voorkomen. Hierbij moet rekening worden gehouden met (a) het aantal potentiële waardvogels (is bekend dankzij de inventarisatie), (b) het aantal parasiteerbare legfels dat deze waardvogels kennen (is bekend uit handboeken), (c) het parasitisme-risico dat deze soorten lopen, uitgedrukt in het percentage geparasiteerde legfels (bekend uit intensieve studies; toevalsgegevens, zoals Nestkaartenproject, onbruikbaar!) en (d) het aantal door de Koekoek te leggen eieren per seizoen (meestal 10-12; vroeger genoemde, veel hogere aantallen kloppen niet). Bij het aantal parasiteerbare legfels moet men bedenken dat de Koekoek niet voor 10 mei nesten

Tabel 1. Voorbeeld van herberekening van het aantal Koekoeken in twee gebieden: (a) aantal gekarteerde territoria, (b) aantal parasiteerbare legfels, (c) berekend aantal geparasiteerde nesten, (d) aantal berekende koekoekswijfjes.

Gebied: Solleveld, 350 ha, inventarisatiejaar 1993 (med. G. van Geest)				
Soort	a	b	c	d
Graspieper	30	30	5	0-1
Heggenmus	101	101	10	1
Gekraagde Roodstaart/Roodborsttapuit	27	38	4	0
Bosrietzanger/Kleine Karekiet	20	20	3	0

Berekend aantal Koekoeken: maximaal 2 wijfjes
Volgens inventarisatie: 10 mannetjes

Tabel 2. Vuistregels voor het berekenen van het aantal territoria van de Koekoek aan de hand van getelde aantallen waardvogels: (a) aangehouden parasitisme-risico in %, (b) aangehouden aantal parasiteerbare legfels, (c) aantal per Koekoek te leggen eieren, (d) benodigd aantal waardvogel-territoria per Koekoek.

Gebied: Meijndel, 2000 ha, inventarisatiejaar 1987 (rapport Vogelwerkgroep)				
Soort	a	b	c	d
Graspieper/Boompieper	45	45	7	1
Heggenmus	498	498	50	5
Gekraagde Roodstaart/Roodborsttapuit	82	114	11	1
Tapuit	62	86	13	1-2
Bosrietzanger/Kleine Karekiet	422	422	63	6

Berekend aantal Koekoeken: maximaal 14-15 wijfjes
Volgens inventarisatie: 53 mannetjes

Tabel 2. Vuistregels voor het berekenen van het aantal territoria van de Koekoek aan de hand van getelde aantallen waardvogels: (a) aangehouden parasitisme-risico in %, (b) aangehouden aantal parasiteerbare legfels, (c) aantal per Koekoek te leggen eieren, (d) benodigd aantal waardvogel-territoria per Koekoek.

Soort	a	b	c	d
Graspieper	15	1	10	66
Gele Kwikstaart	15	1	10	66
Witte Kwikstaart	15	2	10	33
Heggenmus	10	1	10	100
Gekraagde Roodstaart	10	1,4	10	70
Paapje	10	1	10	100
Roodborsttapuit	10	1,4	10	70
Tapuit	15	1,4	10	45
Rietzanger	15	1	10	66
Bosrietzanger	15	1	10	66
Kleine Karekiet	15	1	12	80
Tuinfluiter/Zwartkop*	10	1	10	100

*niet in West-Nederland, dubieus in Oost-Nederland

parasiteert, en na begin juli geen eieren meer legt. Daardoor vallen bijvoorbeeld vroege nesten van Heggenmus en late nesten van Kleine Karekiet af. Meestal wordt hooguit 5-10% van een populatie waardvogels geparasiteerd door de Koekoek, soms tot 15% of nog meer. Een voorbeeld: een op Heggenmussen gespecialiseerde Koekoek zal, bij een parasitisme-risico van 10%, een aantal parasiteerbare legfels van gemiddeld 1 per paartje Heggenmus en een zelf te leggen aantal eieren van gemiddeld 10, een populatie van ongeveer 100 paren Heggenmussen moeten kunnen bestrijken. (Dit is een vereenvoudiging. In de praktijk zal het aantal legfels per Heggenmus hoger liggen door vervolglegels na eerdere mislukking; het parasitisme-risico is echter aan de hoge kant ingeschat, gelet op Britse gegevens). Een voorbeeld is de herberekening van het aantal Koekoeken in de onderzoeksgebieden Solleveld en Meijndel (tabel 1). Hierbij is ervan uitgegaan dat de Koekoek in verschillende gevallen uitwijkmogelijkheden had (Kleine Karekiet-specialist maakt ook gebruik van Bosrietzanger en Rietzanger). De overschatting van het aantal Koekoeken in deze gebieden is symptomatisch voor inventarisaties. Bij 40 willekeurig gekozen gepubliceerde inventarisaties bleek het aantal Koekoeken in 32 gevallen door de broedvogeltellers in belangrijke mate te worden overschat; een overschatting met liefst 60% bleek gebruikelijk.

Te hoge aantalschattingen
Het zal duidelijk zijn dat gepubliceerde regionale en landelijke aantalschattingen, die immers gebaseerd zijn op inventarisaties met bovenbeschreven manco's, veel te hoog uitkomen. Zo was de schatting van gemiddeld 20.000 territoria in 1979-85 (SOVON 1987, Atlas van de Nederlandse Vogels) niet reëel. Ik heb een herberekening uitgevoerd aan de hand van de destijds gepubliceerde aantalschattingen van waardvogelsoorten. Zelfs wanneer ik dubieuze waardvogelsoorten en Zwartkop meetel, kom ik uit op slechts 9250 territoria. Een op dezelfde wijze bepaald getal voor de binnenkort te verschijnen nieuwe Nederlandse Broedvogelatlas komt uit op 6000-8000 Koekoek-territoria, veel lager dan de 18.000 die op grond van BMP-gegevens zouden zijn bepaald (med. F. Hustings). Persoonlijk zou het mij niet verbazen indien ook dit getal nog te hoog is. De laatste jaren is de Koekoek immers in veel gebieden zeldzaam geworden, in ieder geval in mijn eigen onderzoeksgebieden in de ronden rondom Den Haag. Op de oor-

zaken van deze afname zal ik elders terugkomen. Naar mijn persoonlijke, pessimistisch inschatting zijn er misschien maar 3000 Koekoek-wijfjes in ons land. Voorwaar een kandidaat voor de Rode Lijst!

Wat te doen?

Misschien zullen vooral BMP'ers schrikken van bovenstaande bedenkingen bij de gangbare methode om Koekoeken te tellen. Dat moet in langrijg getelde gebieden dan niet tot methodologische veranderingen leiden. Daardoor worden immers alle voorgaande gegevens onbruikbaar, en dat is nu ook weer niet de bedoeling; misschien zijn er in het verleden verzamelde telreeksen tot op zekere hoogte geschikt voor monitoringdoeleinden, al wordt de mate van afname van de Koekoek erdoor onderschat.

Wat tellers in nieuwe gebieden vooral wel moeten doen, is veel beter in het veld opletten op verplaatsingen en precieze roeplaatsen van Koekoeken; informatie omtrent verplaatsingen moet ook nauwkeurig op kaart worden bijgehouden. Bij samenwerkingsverbanden (groot gebied verdeeld over verschillende tellers) moet men de Koekoek-gegevens niet per deelgebied interpreteren maar eerst de deelkaarten bijeen leggen, en dan pas conclusies trekken. Daarnaast is het buitengewoon nuttig om aan het eind van het seizoen, wanneer de aantallen waardvogels bekend zijn, een (her)berekening te maken van het aantal Koekoeken dat in het onderzoeksgebied aanwezig kan zijn geweest. Als vuistregel kunnen de getallen worden aangehouden die in tabel 2 staan opgenomen; in twijfelgevallen werd een lager cijfer aangenomen. Wanneer wordt gewerkt met dichtheidscijfers van de Koekoek, bijvoorbeeld bij extrapolaties ten behoeve van regionale avifauna's, zou men alleen moeten werken met de (her)berekende getallen. Hoe onnauwkeurig deze misschien ook mogen zijn, ze geven nog altijd een beter beeld van de werkelijkheid dan getallen die gebaseerd zijn op roepende mannetjes.

A.W. (Lou) Hellebrekers,
lid Vogelwerkgroep Solleveld
Park Vronesteijn 146, 2271 HW Voorburg

Deze bijdrage is een bewerking, door Fred Hustings, van een deelaspect uit een omvangrijk manuscript van A.W. Hellebrekers over de Koekoek. Het is de bedoeling dat dit manuscript in boekvorm zal worden gepubliceerd.

Bladkoning: najaarsgast uit het Verre Oosten

Een Bladkoning die druk door een bomensingel fladdert doet bij iedere vogelaar het hart sneller kloppen. De naam 'Grauwstuitboschzanger', zoals deze vogels tijdens de vorige eeuwwisseling nog werden genoemd, doet de soort dan ook zeker geen eer aan. Het zijn leuke loofzangertjes met subtiele kenmerken in verenkleed en roep die nu met recht de naam Bladkoning dragen, vaak wat oneerbiedig afgekort tot Blako. Aan de hand van waarnemingen verzameld in het kader van het Bijzondere Soort Project niet broedvogels (BSP-nb), wordt hier een beeld geschetst van het voorkomen van deze vogels in ons land.

Verspreidingsgebied

Het voorkomen van de Bladkoning in de broedtijd strekt zich uit van de Oeral tot in het Verre Oosten van Rusland. Boven de Poolcirkel vinden we weinig Bladkoningen. Zuidelijk komt de soort voor tot in Mongolië en Noord-China. Hier bewonen ze uitgestrekte loofbossen. Ze verlaten in augustus-september de broedgebieden om in Zuidoost-Azië te overwinteren. Hier is het vaak de meest algemene vertegenwoordiger van het geslacht *Phylloscopus*. Terugtrek naar de broedgebieden vindt plaats in maart en april.

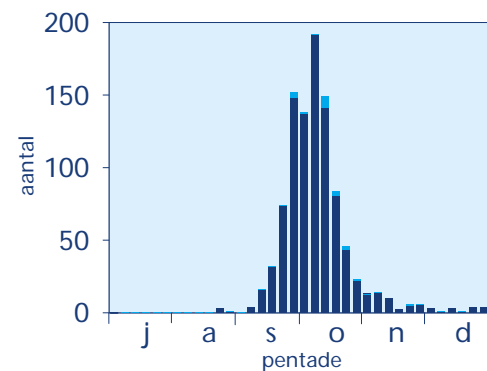
Najaarsgast

Het is vooral tijdens de najaars trek dat ze ook in Europa worden aangetroffen. Hierin is een duidelijk patroon te herkennen. In de Baltische staten en in Finland, wordt de hoofdmoot van de Bladkoningen van half tot eind september waargenomen. Daarna volgen Zuid-Zweden, Denemarken en Groot-Brittannië, waar de grootste aantallen eind september maar vooral in de eerste helft van oktober passeren. In de tweede helft van oktober en later duiken ze ook op in Frankrijk en in Zuid-Europa. Alleen al in Groot-Brittannië worden tegenwoordig zo'n 300 Bladkoningen per jaar ontdekt. Het seizoenspatroon in Nederland loopt min of meer parallel aan dat in Groot-

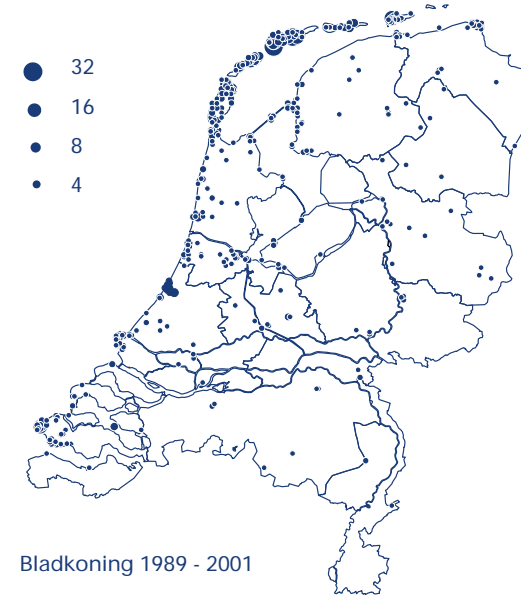
Brittannië, Denemarken en Zweden. De meeste Bladkoningen worden in de tweede helft van september en de eerste helft van oktober gezien (figuur 1). Meestal worden ze maar één dag ergens gemeld. Opvallend is dat bij de vogels die langer op één plaats blijven, vaak nieuwe exemplaren opdruken. Vergelijken we de mediane datum van de afzonderlijke Waddeneilanden en de Groningse kust met die van de Hollandse en Zeeuwse kust, dan lijkt zich in ons land een (weliswaar minder uitgesproken) noord-zuid-patroon af te tekenen zoals dat boven voor Europa werd geschetst (tabel 1). In eerstgenoemde gebieden worden iets eerder Bladkoningen opgemerkt dan langs de Noord- en Zuid-Hollandse en Zeeuwse kust. Uitsonderingen hierop zijn met name Texel en de Maasvlakte. Dit is waarschijnlijk een effect van de jaarlijkse 'Texel-week', in de eerste helft van oktober georganiseerd door de Dutch Birding Association (DBA). Het eiland wordt dan vakkundig uitgekamd. De Maasvlakte daarentegen wordt vooral gedurende de maand september door grote aantallen vogelaars bezocht. Buiten het najaar (september-november) worden Bladkoningen maar zelden gezien in Nederland. Zo zijn er enkele gevallen bekend uit augustus, is er een juli-geval uit 1967 en werd op 30 juni 2002 een exemplaar gevangen in Tongeren, Gelderland. Uit het voorjaar zijn in de BSP-database resp. drie en twee gevallen opgenomen uit mei en april. Mogelijk gaat het hier om vogels die ten zuiden van ons land de winter hebben doorgebracht. De zeer weinige winterwaarnemingen (januari en februari resp. 3 en 1 waarnemingen in BSP) duiden op (pogingen tot) overwintering in ons land. Dit laatste is in Groot-Brittannië ook vastgesteld.

Kustgebied favoriet

Verreweg de meeste Bladkoningen worden in Nederland langs de kust waargenomen. Door stuwung van de trek (en

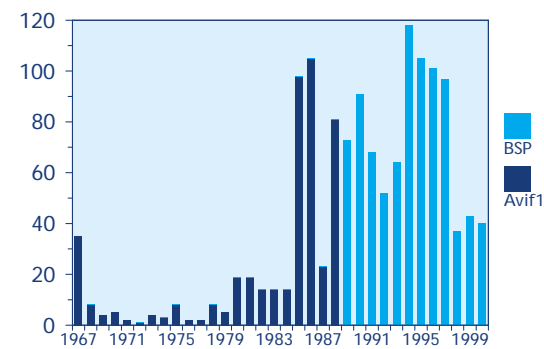

Figuur 1. Seizoenspatroon van de Bladkoning in 1989-2001. Weergegeven is het aantal vogels per maandpentade (5-daagse periode). Blauw = ter plaatse, lichtblauw = overtrekkend.

Bladkoning 1989 - 2001

Figuur 2. Verspreiding van de Bladkoning in Nederland in 1989-2001.

Figuur 3. Aantal waargenomen Bladkoningen per jaar in 1967-2000. Waarnemingen uit 1967-1988 zijn afkomstig uit Avifauna van Nederland 1 (Avif1), waarnemingen uit 1989-2000 uit het BSP-archief (BSP).

mogelijk ook aankomst vanuit de Noordzee), springen vooral de Waddeneilanden, de Maasvlakte en Walcheren in het oog (figuur 2). Dit zijn ook de plekken die in het najaar het meest door fanatieke vogelaars worden bezocht. Verder valt op dat langs de (Friese) IJsselmeerkust ook enige stuwung optreedt. Binnenland-gevallen zijn relatief schaars en ook hier vallen de hogere dichtheden aan vogelaars op, zoals de regio Amsterdam. Toch blijkt uit de figuur dat Bladkoningen in feite in het hele land gevonden kunnen worden.

Voor meer informatie over het voorkomen van Bladkoningen, in een inter-nationaal perspectief, zijn de volgende publicaties interessant:

Baker J.K. & Catley G.P. 1987. Yellow-browed Warblers in Britain and Ireland, 1968-85. British Birds 80 (3): 93-109.

van Impe J. & Derasse S. 1994. De recente toename van Bladkoninkje *Phylloscopus inornatus* en Pallas' Boszanger *P. proregulus* in Europa: zijn dwaalgasten werkelijk dwalende vogels? Oriolus 60 (1): 3-17.

Vinicombe K. & Cottridge D.M. 1996. Rare Birds in Britain and Ireland: A photographic record. HarperCollins, London.

Tabel 1. Bladkoningen in verschillende delen in Nederland. De eerste waarneming en mediane datum zijn gemiddeld over 1989-2001.

gebied	eerste waarneming	mediane datum
Schiermonnikoog	15 sep	7 okt
Ameland	23 sep	1 okt
Terschelling	19 sep	5 okt
Vlieland	9 sep	6 okt
Texel	13 sep	14 okt
Groninger Kust	22 sep	4 okt
Friese Kust	6 sep	14 okt
Holland noord	14 sep	9 okt
Holland zuid	11 sep	10 okt
Maasvlakte	15 sep	30 sep
Zeeland	18 sep	8 okt
binnenland noord	16 sep	8 okt
binnenland zuid	11 sep	12 okt

Reversed migration

Blijft natuurlijk de vraag, hoe al die Bladkoningen in Nederland terechtkomen. Dit kan worden verklaard doordat waarschijnlijk een deel van de populatie in een richting vliegt die tegengesteld is aan de normale trekrichting. Dit fenomeen wordt door Vinicombe & Cottridge (1966) *reversed migration* genoemd. Waarschijnlijk is dit genetisch bepaald, zoals ook de andere aspecten van het trekgedrag. Natuurlijk speelt ook het weer een rol. Vooral de jaarlijkse fluctuaties zullen mede worden veroorzaakt door gunstige luchtstromingen. Volgens sommigen zijn weersomstandigheden in Siberië de belangrijkste oorzaak van het verschijnen van o.a. Bladkoningen in West-Europa. Echter, indien weersomstandigheden een alleroverheersende rol zouden spelen, zou het aantalsverloop in het najaar niet aan zo'n vast patroon zijn gebonden. Ook de vroege aankomstdata in Finland en Zweden wijzen er op dat direct na het broedseizoen een cohort Bladkoningen in westelijke richting uit de broedgebieden vertrekt.

Afnemende aantallen?

De eerste Bladkoning voor Nederland werd op 15 september 1861 'verzameld' (lees: voor de wetenschap veilig gesteld) in Leiden. Het eerstvolgende geval was pas in 1924 waarna er tot en met 1966 nog 23 Bladkoningen werden waargenomen in ons land. In 1967 vond de eerste influx plaats, er werden dat najaar 35 exemplaren vastgesteld. Vanaf dat moment werd de soort jaarlijks waargenomen met ook in 1985 en 1986 'invasies' (figuur 3). De jaarlijkse aantallen bleven daarna verder toenemen (weliswaar met enkele 'dipjes') tot er halverwege de jaren negentig jaarlijks zo'n 100 werden gemeld. Naast een waarnemerseffect, meer vogelaars werden beter bekend met de veldkenmerken, alsmede de opkomst van de DBA, lijkt er sprake te zijn van een reële toename. De scherpe afname die in 1998 werd ingezet valt hiermee evenwel niet te rijmen, zeker gezien de toegenomen waarnemersintensiteit. Een oorzaak hiervoor is niet gemakkelijk te geven. Maar wellicht gaat het hier slechts om een tijdelijk verschijnsel, zoals er eerder al jaren waren met kleine aantallen.

Gert Ottens, Erik van Winden & Arjan Boele

Aangepast formulier zeldzame broedvogels (LSB)

Het formulier voor het doorgeven van zeldzame broedvogels (Landelijk Soortonderzoek Broedvogels) is aangepast aan de eisen van vandaag. Op de voorkant van het formulier kunnen de resultaten van een telgebied worden ingevuld. De achterkant is geschikt voor gegevens van één soort (systematische telling of losse melding) en er is ruimte om meldingen van zeer zeldzame broedvogels te documenteren.

Het vernieuwde formulier laat zien dat het LSB-project met name is geïnteresseerd in gegevens uit vaste telgebieden. Vaste telgebieden geven inzicht in de volledigheid van de informatie en maken het mogelijk vergelijkingen te maken tussen jaren. Een opzet die veel lijkt op die van het BMP-project. Tellers met een vast telgebied worden gevraagd eenmalig een kaartje op te sturen met de grenzen van hun telgebied. Losse meldingen blijven natuurlijk ook van belang, zo kunnen we een vinger aan de pols houden wat betreft de verspreiding.

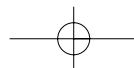
SOVON is ook aan de slag met een digitale versie van het formulier. Waarnemingen kunnen dan via de homepage worden doorgegeven.

Michiel van der Weide

E-mailadressen herhaalde oproep!!

In dit jachtige elektronica-tijdperk krijgen we steeds meer mogelijkheden om digitaal met de waarnemers te communiceren. Zo is het vaak al mogelijk om DC-nieuwsbrieven in PDF naar u toe te sturen, ware het niet dat we van de meeste leden geen e-mailadres hebben. Vandaar deze oproep: stuur uw e-mailadres naar mailadres@SOVON.nl en wij sturen u voortaan de PDF-versie van uw DC-nieuwsbrief (althans dat proberen we). Type in het onderwerp een ster (*) gevolgd door uw PID-code (bijvoorbeeld *DZTROO).

De voordelen liggen voor de hand: snel, spaart bomen en ook uw rug doordat u minder oud papier hoeft te sjuwen!

Lees Twirre

Twirre is een driemaandelijkse tijdschrift voor natuurstudie, natuurbescherming, natuurvoorlichting en natuurbeleid in de provincie Friesland. Het tijdschrift wordt uitgegeven door Stichting Twirre. Naast een gevarieerd, breed aanbod aan veldbiologische artikelen bevat het tijdschrift onder meer mededelingen van de Friese vereniging voor veldbiologie (FFF), nieuws van de Wielenwerkgroep en nieuws uit de Friese natuurterreinen van Vereniging It Fryske Gea, Vereniging Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. In Twirre valt volop te lezen over vogelonderzoek in Friesland. Zo valt in de 13e jaargang (2002) te lezen over de resultaten van vijf jaar Weidevogelmeetnet Friesland, kolonievogels en zeldzame broedvogels in Friesland in 2000, ringonderzoek aan steltlopers, meeuwen en sterns op de Friese Waddenkust, de broedvogels van laagveenmoeras Oosterschar, de aantallen watervogels op de Friese binnenwateren, het winter voorkomen van Slechtvalken en de resultaten van slaapplaatstellingen van ganzen en zwanen in de provincie. Wie meer wil weten over natuur en vogels in Friesland leest dus Twirre.

Een abonnement op Twirre kost € 9,10 per jaar, losse nummers kosten € 3,20.

Voor meer informatie:
Stichting Twirre, p/a Sinnebuorren 34,
8491 EH Akkrum, tel.: 0566-652881,
e-mail: twirre.redactie@planet.nl.

Recent verschenen

Eind juli verscheen *Project Alarm, met als ondertitel: een verkennend onderzoek naar territoriaal succes van Scholekster, Kievit, Grutto en Tureluur in de periode 1997-2000 in Friesland* van de hand van Freek Nijland. Bekeken werd of het in het BMP mogelijk is territoriaal succes vast te stellen (minimaal 1 jong vliegt uit) en wat daarbij de problemen zijn. Verder werd er onder andere gekeken naar het succes op verschillende gebruikstypen grasland, werd het aantal uitgevlogen jongen per territorium geschat en werden er aanbevelingen voor landelijke richtlijnen voor dit soort onderzoek gedaan.

Nieuwe inventarisatie-atlas?!

Onder de noemer FAQ aan SOVON scoort de vraag naar 'een exemplaar van de inventarisatie-atlas van Staatsbosbeheer' dan wel 'wanneer komt er een nieuwe uit?' zeer hoog. De huidige inventarisatieatlas is, zoals velen inmiddels weten, uitverkocht en bevat bovendien sterk verouderde kaarten. Gelukkig kunnen we sinds kort iets anders antwoorden: SOVON en Vogelbescherming Nederland hebben namelijk het initiatief genomen om in samenwerking met Staatsbosbeheer en Dutch Birding Association, een nieuwe topografische inventarisatieatlas te realiseren. De atlas zal er als volgt uit komen te zien:

- 25 x 35 cm;
- circa 200 pagina's;
- kaarten afkomstig van de topografische dienst;
- alle kaarten in kleur en up-to-date;
- schaal 1:67.000 (is nu 1:80.000);
- kilometerhokken met zowel atlasblokken als Amersfoortcoördinaten;
- ringband en geplastificeerde koft;
- gewicht circa 1100 gram;
- plaatsnamenregister.

Het streven is de atlas voor het einde van het jaar gereed te hebben en tegen een schappelijke vergoeding ter beschikking te stellen aan iedereen die zich bezighoudt met het inventariseren van Flora en Fauna. Het zal u niet verbazen dat e.e.a. nog afhangt van te vinden co-financiering. We houden u op de hoogte!

Alarmerende ouderparen tijdens zogenaamde fladderweken spelen een grote rol. Voor Scholekster werden onvoldoende betrouwbare resultaten verkregen en voorgesteld wordt om deze te vervangen door de Wulp. Fladderweken zijn voor de Tureluur week 22/23 en voor de Grutto 21/22. Mogelijk ligt dit anders in de rest van Nederland of in andere jaren. Deze uitgave is te bestellen door overmaking van € 10,- op bankrekening 3433.12786 van Stichting Weidevogel Meetnet Friesland te Giekerk o.v.v. rapport alarm en verzending van de adresgegevens naar wmf@planet.nl

Vogelagenda

Sovon en Vogelbescherming geven dit jaar weer een gezamenlijke agenda uit: om zelf te gebruiken of om cadeau te doen. Thema is -hoe kan het ook anders ten tijde van het uitkomen van de nieuwe Atlas- de broedvogels van Nederland.

De mooi uitgevoerde agenda met 56 kleurenfoto's kost € 14,75 voor leden en € 18,50 voor anderen. Bestelt u de nieuwe agenda tegelijk met de nieuwe broedvogelatlas dan krijgt u nog 's een extra korting van € 2,25! De agenda is te koop op de Landelijke Dag, maar kan ook worden toegestuurd. Laat u zich alleen een agenda toesturen dan moeten wij helaas € 2,50 aan portokosten in rekening brengen.

Bestellen kan door de ingevulde bestelbon in te sturen (zie katern midden in dit blad) of door even te bellen met het SOVON-kantoor, 024-6848111.

Stichting Wólka
Postbus 483
6700 AL Wageningen
Tel: 0317-415205
Fax: 0317-415430
E-mail: info@wolka.org
Website: www.wolka.org

Vogelreizen in Noordoost Polen
Biebrzamoerassen, Oerbos van Bialowieza, Mazurische Meren

Groepsreizen
Mei 2003: 10-daagse vogelreizen € 637,- all-in

Individueel
Vele individuele reismogelijkheden voor vogelaars, wandelaars, fietsers, kanovaarders, ouders en kinderen

Wij verzorgen ook reizen op maat

U overnacht bij gastvrije boeren, een van de manieren waarop stichting Wólka de kleinschalige landbouw in Noordoost Polen ondersteunt.

Steun natuur in: Rusland en Siberië
Oekraïne Roodhalsgans, Baltsend Auerhoen, Wolgadelta + steppe, Altai gebergte+steppe, Oessoeriland, Yenisey Seebohm's Siberië, Arctisch Siberië: Rossmeeuw (foto's), Beer en Wolf, Witte Kraanvogel, Witvleugel en Zwarte Leeuwerik

Vogel en Natuur reizen
Email: info@birdexpeditions.nl
Website: www.birdexpeditions.nl
Waterstraat 46-48 6573 AD Beek
Telefoon: 0620 400 003

BIRD EXPEDITIONS

VOGELBOEKEN

IVV

het **Internationale Vogelboeken Verzendhuis**

De specialist in vogelboeken met méér dan 2500 titels op voorraad.

Raadpleeg onze catalogus op internet: site: www.birdbooks.nl

De Oldhorst
Zuiderzeestraatweg 415
8091 PA Wezep

tel. 0525-631139
fax 0525-633123
E-mail: birdbooks@introweb.nl

Lees Limosa

In 2002 bestaat Limosa 75 jaar! Speciaal in het kader van dit jubileum, is er in de vier nummers van 2002 telkens een historische bijdrage te verwachten uit een Limosa van weleer. Nummer 1 (verschenen in juli) staat in het teken van Kleine Zwanen op de voormalige Zuiderzee. In een tweede artikel beschrijven Ruurd Noordhuis en Ingrid Tulp de verschillen en overeenkomsten met de huidige situatie: want ook nu nog komen in het najaar grote aantallen Kleine Zwanen naar de Randmeren. Verder staan er in het nummer een artikel over de effecten van een windmolenpark op broedende meeuwen en sterns en korte bijdragen over mogelijke bigamie bij Steenuilen en vleugelrui bij Zwarte Sterns. Nummer 2 zal naar verwachting eind september verschijnen, en bevat onder andere bijdragen over Ringmussen op de Veluwe en moerasvogels in Noord-Holland.

Voor informatie over opname van artikelen en korte bijdragen: Kees Koffijberg, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen, kees.koffijberg@sovon.nl

Informatie over abonnementen: Limosa, Compagnonsweg 45-47, 8227 RH Ravenswoud, zwablo@tref.nl

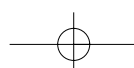

natuur en boek

Boekwinkel in Naturalis

bezoekers Darwinweg
postadres postbus 9517 2300 RA Leiden
telefoon 071-5687691
fax 071-5687666
e-mail natuurenboek@naturalis.nnm.nl

museum . **naturalis**
dichter
bij de
natuur

BEVER

Regiocoördinatie watervogeltellingen

Als deze SOVON-Nieuws verschijnt is het watervogeltelseizoen 2002/2003 weer in volle gang. Recent zijn er een aantal wijzigingen geweest in de regionale coördinatie die hier even worden aangestipt (zie ook het gehele overzicht elders in deze SOVON-Nieuws).

Tegenwoordig hebben we regiocoördinatoren voor de maandelijkse tellingen (de tellingen van alle watervogelsoorten in monitoringgebieden en de tellingen van ganzen en zwanen in pleisterplaatsen). Daarnaast hebben we regiocoördinatoren voor de Midwintertelling (telling van gebieden in januari buiten de monitoringgebieden). Daarnaast zijn er ook regiocoördinatoren die beide typen tellingen coördineren.

Wigle Braaksma van regio Utrecht en Rob van Swieten van regio Flevoland gaan zich helemaal toeleggen op de coördinatie van de Midwintertelling. In Utrecht zullen de maandelijkse tellingen worden behartigd door Arjan Boele, in Flevoland door Greet Boomhouwer.

In Noord-Brabant beëindigen Carlo van Seggelen en Roland-Jan Buijs hun regiocoördinatorschap. Zij worden zeer bedankt voor hun jarenlange inspanningen. De regiocoördinatie in Noord-Brabant zal voor de maandelijkse tellingen ook door Arjan Boele worden verzorgd. Voor de Midwintertelling in Noord-Brabant zoeken we nog een regio-coördinator, hetzelfde geldt voor de regio Gelderland. Als laatste punt van aandacht het adres van Peter Venema, dit stond foutief in SOVON-Nieuws 2, zie elders in het RC-overzicht het juiste adres.

DC-RC nieuws

Het e-mailadres van D4 moet zijn bert.dijksta@12move.nl. Het juiste e-mailadres van de jongeheer Bergkamp (D1 & 8) luidt: PYBergkamp@hotmail.com. Het eindigt dus niet op .nl, maar op .com. Onze man in de wadden (D20), Lieuwe Dijkens heeft het vaste land weer verla-

ten en is zijn wortels teruggevoerd naar Texel. We hebben inmiddels wel zijn adres, maar niet zijn nieuwe e-mailadres (Texel zit blijkbaar niet op de kabel). Het adres is: L. Dijkens, Fonteinweg 9, 1797 RK Den Hoorn Texel (0222-312303).

P. Venema, coördinator midwintertellingen Drenthe, is van z'n hoge stuk gebracht en woont nu op Daggauwoog 11, 7943 RK Meppel.

Van mei dateren WAD-nieuwsbrief en de nieuwsbrief van D10 Utrecht. De enige nieuwsbrief die we de afgelopen weken nog kregen was die van D7 Flevoland. Het eerste (en laatste?) wapenfeit van Ronald Visser als DC. Inmiddels zijn we weer op zoek naar een andere DC, omdat Ronald tot de conclusie is gekomen dat de hoeveelheid werk die het DC-schap met zich mee brengt moeilijk te combineren is met de rest van zijn activiteiten. Dvw. als hij wil voorkomen dat zijn kinderen vragen: "wie is toch die man die 's zondags het vlees komt snijden?" In de nieuwsbrief een uitleg van de LSB-opzet en de veranderingen daarin (kerngebieden en Tapuit), de predatiekaart, en het jaar van de IJsvogel.

Districtscoördinatoren broedvogeltellingen

1. Noord-Holland-Noord
P.Y. Bergkamp, Havikshorst 12
1083 TT Amsterdam (020-6423928)
pybergkamp@hotmail.com
2. Friesland
R. Kleefstra, Sinnebuorren 34
8491 EH Akkrum (0566-652881)
craneland@wxs.nl
3. Groningen
vacant
4. Drenthe
B. Dijkstra, Burg, Jollesstraat 11
9401 LD Assen (0592-310214)
bert.dijkstra@12move.nl
5. Twente
B. H. H. Hulbos, Houtstraat 4
7581 BH Losser (053-4353790)
b.h.hulbos@freeler.nl
6. Overijssel-West
G. Mensink, Bonte Salie 16
7422 MH Deventer (0570-656815)
egw.mensink@planet.nl
7. Flevoland
R. Visser, Vecht 12
3891 CZ Zeewolde (036-5223046)
gierzwaluw@zonnet.nl
8. Noord-Holland-Zuid
zie 1.
9. Zuid-Holland-Noord
R. Terlouw, Boezemsingel 58
2831 XS Gouderak (0182-374346)
r.j.s.terlouw@hetnet.nl
10. Utrecht
Y. Hoekstra, Overtoom 72
3813 NX Amersfoort (033-4809211)
y.shoekstra@freeler.nl
11. Veluwe
S. Deuzeman, Van Galenstraat 16
6826 RZ Arnhem (026-3646595)
symen.deuzeman@sovon.nl

12. Achterhoek
B. Voerman, Vogelenzangstraat 20
7151 VD Eibergen (0545-472710)
bas.voerman@wanadoo.nl
13. Grote Rivieren
H. de Boer, Sint Walburgkerkpad 29
4001 MG Tiel (0344-615410)
han.boer@planet.nl
14. Zeeland
G. Geertse, Reigershoutstraat 33
4364 BA Grijpskerke (015-2574433)
ggeertse@hotmail.com
15. Brabant-West
W. Poelmans, Schout Bakstraat 9
5037 MJ Tilburg (013-4688568)
wpoelmans@noknok.nl
16. Brabant-Oost
G. van den Elzen, Dr. Schaeapmanlaan 35
5463 CA Veghel (0413-340094)
elzenbroek@home.nl
17. Limburg-Noord
H.P. Uebelgün, Dorperweiden 27
5975 BA Sevenum
hanspeter.susan@12move.nl
18. Limburg-Zuid
J.J. Bakhuizen, Mosalunet 136C
6221 JM Maastricht (043-3257523)
j.j.bakhuizen@dlb.rws.minvenw.nl
19. Zuid-Holland-Zuid
A. den Boer, Schubertdreef 87
2992 EV Barendrecht (0180-616033)
aad.boer@worldonline.nl
20. Waddengebied
L. Dijkens, Fonteinweg 9,
1797 RK Den Hoorn (022-312303)

Voor informatie over:

BMP & LSB Arend van Dijk
Broedvogelatlas Jan-Willem Vergeer
Midwintertelling Marc van Roomen
Watervogels (inclusief ganzen en zwanen) Marc van Roomen
Waddengebied Ben Koks
PTT & BSP niet-broedvogels Arjan Boele
Nestkaarten & Constant Effort Sites Frank Majoor
Lidmaatschap Jeroen van Zuylen

Regiocoördinatoren watervogeltellingen

(ZO) Zoute Delta
• Alle tellingen
C. Berrevoets, RIKZ
Postbus 8039, 4330 EA Middelburg
(NH) Noord-Holland
• Maandelijks tellingen
F. Cottaar
Lutulistraat 42, 2037 CB Haarlem
• Midwintertelling
C.J.G. Scharringa
Provincie Noord-Holland
Postbus 123, 2000 MD Haarlem
(ZH) Zuid-Holland
• Alle tellingen
K. Mostert, Provincie Zuid-Holland
Postbus 90602, 2509 LP Den Haag
(ZL) Zeeland
• Maandelijks tellingen
C. Berrevoets
Weverstraat 6, 4389 TR Ritthem
• Midwintertelling
G. van Zuijlen, Provincie Zeeland
Postbus 165, 4330 AD Middelburg
(FR) Friesland
• Maandelijks tellingen
S. Boersma
Lege Hearewei 42, 9051 LG Stiens
• Midwintertelling
H. de Waard, Provincie Friesland
Postbus 20120, 8900 HM Leeuwarden
(GR) Groningen
• Alle tellingen
F. Helmig, Auwemalaan 39, 9351 NA Leek
(DR) Drenthe
• Maandelijks tellingen

H. Steendam
Ronkelskamp 21, 9468 EM Annen
• Midwintertelling
P. Venema,
Daggauwoog 11, 7943 RK Meppel
(FL) Flevoland
• Maandelijks tellingen
Greet Boomhouwer,
Andantestraat 93, 1312 TT Almere
• Midwintertelling
R. van Swieten
Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde
(OV) Overijssel
• Alle tellingen
G. Gerritsen, Provincie Overijssel
Postbus 10078, 8000 GB Zwolle
(GL) Gelderland
• Maandelijks tellingen
J. Schoppers (p/a Sovon)
• Midwintertelling
vacant
(UT) Utrecht
• Maandelijks tellingen
Arjan Boele (p/a Sovon)
• Midwintertelling
W. Braaksma
Utrechtseweg 305/c2, 3731 GA De Bilt
(NB) Noord-Brabant
• Maandelijks tellingen
Arjan Boele (p/a Sovon)
• Midwintertelling
vacant
(LI) Limburg
• Alle tellingen
T. Cuypers, Wilhelminalaan 26
6107 AK Stevensweert

Voor de volgende regio's geldt:
informatie over coördinatie via SOVON,
Rijksstraatweg 178
6573 DG Beek-Ubbergen.
(NZ) Noordzee,
(WG) Wadden-gebied,
(IJ) IJsselmeer,
(RM) Randmeren,
(RG) Grote Rivieren,
(BR) Beneden Rivieren Gebied.

